

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

JANA KOSTRIČ

**mentor: izr. prof. dr. ALEŠ DEBELJAK
somentor: asist. dr. KLEMENT PODNAR**

»balkanska kultura« v sloveniji po letu 1991

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2004

KAZALO

1. UVOD.....	1
2. BALKAN	4
2.1. BALKAN KOT GEOGRAFSKI POJEM	4
2.2. KONOTACIJE BALKANA.....	6
2.3. LEGLO ORIENTALIZMOV NA BALKANU.....	10
2.4. IDEOLOŠKOST BALKANIZMA.....	13
2.5. ZAKAJ PRAVIMO, DA BALKAN NE OBSTAJA?	17
3. NEUSTREZNOST BESEDNE ZVEZE »BALKANSKA KULTURA« V PRIČUJOČI NALOGI.....	18
4. »BALKANSKA KULTURA« V SLOVENIJI PO LETU 1991	20
4.1. SLOVENSKA KULTURA ALI KULTURE NA SLOVENSKEM?	20
4.2. »BALKANSKA KULTURA« NA SLOVENSKI NAČIN.....	21
4.2.1. »BALKANSKA KULTURA« KOT SAMOOPREDELITEV	25
4.2.1.1. »Neslovenci«	25
4.2.1.2. Samoopredelitev	29
4.2.2. »BALKANSKA KULTURA« KOT TRADICIJA.....	33
4.2.3. »BALKANSKA KULTURA« KOT KULTURNA SUBVERZIJA IN POLITIČNA PROVOKACIJA	38
4.2.4. »BALKANSKA KULTURA« KOT UPOR	44
4.2.5. »BALKANSKA KULTURA« KOT ZABAVA.....	47
5. ZAKLJUČEK	50
6. VIRI IN LITERATURA.....	52

1. UVOD

Tema te naloge je »balkanska kultura« v Sloveniji po letu 1991. V nalogi pod besedno zvezo »balkanska kultura« ne pojmem kulture s širšega področja Balkanskega polotoka, ampak le kulturo narodov, ki so sestavljali nekdanjo Jugoslavijo.

Govorila bom o slovenski kulturi, ki je zaznamovana z jugoslovansko izkušnjo, prav tako pa tudi o kulturah, ki so prinešene s področja drugih republik nekdanje Jugoslavije. Tu ne moremo govoriti o kulturah, ki so zgolj prinešene z juga in jugovzhoda, saj so se le-te že zlile s prviniami kultur na Slovenskem. V nalogi gre za snop urbanih kultur na Slovenskem, ki so kakorkoli zaznamovane z izkušnjo Jugoslovanstva ali nekdanjih Jugoslovanov.

Ko v nalogi uporabljam besedo »kultura«, jo pojmem kot kulturo v širšem smislu, to pomeni, ne zgolj kot umetnost, ampak kulturo kot celoten način bivanja, zbirko praks vsakdanjega življenja.

Tematika je vredna preučevanja zato, ker je del življenj vseh nas. V Sloveniji »balkanska kultura« predstavlja eno izmed kultur, ki obstojijo v naši državi, in čeprav ji to nikdar ni priznано, s svojim obstojem bogati slovenski kulturni prostor. Ne samo, da »balkanski kulturi« ne priznamo njenih kakovosti in vrednosti, ki ga ima za naše okolje, temveč jo hladno ignoriramo in se pretvarjamo, da je ni.

V tem smislu je odnos Slovencev do »balkanske kulture« enak kot je njihov odnos do Balkana. Slovenskemu človeku predstavlja Balkan nekaj daljnega in vendar sosednjega, nekaj tujega pa vseeno čudno domačnega, zdi se nekaj temačnega pa vseeno mamljivega. Za Slovence, kot tudi za zahodne Evropejce, je Balkan pojem grozljivega in hkrati privlačnega. Slovenski človek je ujet v tem protislovnem pojmovanju Balkana. Zaradi protislovne imaginacije o Balkanu je odnos slovenskega človeka do Balkana sumnjičav, prav tako tudi njegov odnos do vsega balkanskega. Tudi čustvovanje Slovencev v odnosu do Balkancev ni neobremenjeno.

Čeprav je od slovenske osamosvojitve preteklo že trinajst let, je jugoslovanska preteklost v Sloveniji še zmeraj opazna. Največji del Slovencev je del svojih življenj preživelo v domovini, ki se je imenovala drugače, kot se imenuje danes. V zavestih ljudi ni ostalo zgolj njeno ime temveč tudi mnogo drugih elementov. Ena izmed značilnosti družbenopolitičnega sistema nekdanje Jugoslavije je bila konstantna politična

propaganda in družbena indoktrinacija. Razumljivo je, sta na ljudeh pustili sled, ki bo potrebovala več kot eno generacijo, da se zabriše. Na tem mestu ugotavljam, in to je moja prva teza, da je »balkanska kultura« v Sloveniji še vedno močno prisotna.

Zaradi negativnih občutkov, ki jih gojijo Slovenci do lastne preteklosti, tudi »balkansko kulturo« največkrat razumejo napačno. »Balkanska kultura« je v Sloveniji razumljena ali kot kultura »Neslovencev«, to je priseljencev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije, ali pa kot tako imenovana »jugonostalgija«. Popularno pojmovanje »jugonostalgije« pojmuje tovrstno nostalgijo kot nagnjenje k ideji ponovnega združevanja Jugoslavije, kot željo po vrnitvi v nekdanji družbeni sistem, skratka kot potencialno politično grožnjo. Moja druga teza je, da je »balkanska kultura« v Sloveniji najpogosteje razumljena napačno, večina jo razume kot kulturo »Neslovencev« oziroma kot »jugonostalgijo« v negativnem pomenu besede. »Balkanska kultura« v Sloveniji pa je marsikaj drugega kot to.

Moja tretja teza je, da »balkanska kultura« v Sloveniji ne obstaja kot neka monolitna entiteta, ampak se pojavlja v različnih modalitetah.

»Balkanska kultura« v Sloveniji ima več oblik pojavljanja. Pojavlja se kot samoopredelitev priseljencev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije, kot tradicija in kot politična provokacija. »Balkanska kultura« se v Sloveniji pojavlja tudi kot upor proti namerni pozabi in ne nazadnje zgolj kot oblika zabave.

Naloga je razdeljena na dva dela. V prvem delu naloge sem se ukvarjala z razlago in različnimi razumevanji Balkana, v drugem delu pa sem se osredotočila na pojav »balkanske kulture« v Sloveniji po letu 1991.

Sam pojem »Balkan«, ki je temeljnega pomena za pričujočo nalogo, ima za seboj dolgo, razgibano zgodovino in je zelo zapleten, zato sem razdelavi tega pojma posvetila prvih pet podpoglavij prvega poglavja naloge. Vprašala sem se, kaj sploh sestavlja Balkan kot geografski pojem in kakšne vse konotacije je pridobil ta izraz. V tretjem podpoglavju sem opozorila na podobnost med odnosoma Evropa-Orient in Evropa-Balkan, v četrtem podpoglavju pa sem se posvetila ideološki konstrukciji pojma Balkan. Nekateri raziskovalci trdijo, da Balkan sploh ne obstaja. Zakaj je tako, sem razložila v petem podpoglavju.

V drugem poglavju sem priznala, da je besedna zveza »balkanska kultura«, ki sem jo uporabila že v naslovu te naloge, neustrezna. V tem poglavju sem povedala, zakaj je ta zveza neustrezna in razgrnila razloge, zaradi katerih nisem skovala boljše besede za ta pojav.

Tretje poglavje sem v celoti posvetila »balkanski kulturi« v Sloveniji po letu 1991. V prvem podpoglavju sem pokazala, zakaj je boljše govoriti o kulturah na Slovenskem v množini kot o eni sami kulturi. Drugo podpoglavje vsebuje splošna dognanja o »balkanski kulturi« na Slovenskem in jo v nadaljnjih podpoglavjih klasificira v pet skupin. Pet podpoglavij opisuje in analizira različne modalitete pojavljanja »balkanske kulture« v Sloveniji po osamosvojitvi in prikazuje kot kaj in zakaj se ta kultura pri nas pojavlja.

2. BALKAN

Pred začetkom obravnave katerekoli tematike, je, po mojem mnenju, treba najprej dobro razumeti in razložiti osnovne pojme, ki se v razmišljanju ali razpravi uporabljajo. Za ustrezno komunikacijo med tvorcem besedila in njegovim prejemnikom je, poleg ostalega, nujno soglasje glede osnovnih pojmov, s katerimi v razmisleku operiramo.

V moji diplomski nalogi je eden izmed takih pojmov pojem »Balkan«, ki se pojavi že v naslovu diplomskega dela. Pojma »Balkan« in »balkanski«, kljub temu, da sta v vsakdanjem diskurzu močno prisotna in ju mnogi vehementno ter pogosto uporabljamo, nista niti približno tako enostavna in enoznačna, kot se nam morda v prvem trenutku zdi. Pojem »Balkan« je kompleksen in večplasten ter ima bogato zgodovino. Ta pojem in njegove izpeljave bodo v nadaljevanju naloge zelo pogosto prisotne in njihovo razumevanje je bistvenega pomena za razumevanje fenomena, ki se mu v nalogi posvečam. Zato bi rada najprej razčlenila in raziskala pojem Balkana.

2.1. BALKAN KOT GEOGRAFSKI POJEM

Če za trenutek pustimo ob strani vse druge nivoje pojma »Balkan«, lahko opredelimo Balkan kot geografski prostor.

Sama beseda balkan je povezana z goro; večina otomanskih in turških slovarjev jo razlaga kot goro ali gorsko verigo, včasih tudi gozdnato goro ali pa prehod čez skalnate in z gozdom poraščene gore.

Izraz »Balkanski polotok« je skoval in prvi uporabil nemški geograf August Zeune leta 1808. Ta nemški geograf je to ime skoval iz imena gorovja, ki se imenuje Balkan in leži v današnji Bolgariji. V časih, ko je živel omenjeni geograf, so bili raziskovalci mnenja, da gorovje Balkan sega od Črnega morja pa vse do Jadranskega morja. To je seveda zmota. Tako je August Zeune menil, da je gorovje Balkan severna meja polotoka, ki ga je sam poimenoval Balkanski polotok. Torej je ime, ki se polotoka drži še danes, posledica nevednosti oziroma zmote zgodnjih geografov.

Kljub temu, da so geografi po uvidu zmote želeli napako popraviti in kasneje polotok poimenovati drugače, se je to ime že tako vsidralo v laični in tudi znanstveni besednjak,

da je ime »Balkanski polotok« oziroma skrajšano »Balkan« takšno ostalo do danes. (Todorova, 2001)

Vprašanje, ki je vzpodbudilo mnoge neskončne polemike pa je: kaj vse spada pod Balkan?

Geografi so bili že od nekdanj precej enotnega mnenja, da Balkan zamejujejo na vzhodu, jugu in zahodu Črno morje, Marmarsko, Egejsko, Sredozemsko, Jonsko in Jadransko morje. (Todorova, 2001: 64)

Vedno znova odpirano vprašanje pa sta severna in severovzhodna meja Balkana. Samo pomislimo nase – na Slovence. Kaj Slovenci menimo, kje se začneja Balkan? Zagotovo bi bil odgovor večine: »Balkan se začneja južno od južne slovenske meje.« Kakšen odgovor bi dobili, če bi isto vprašanje zastavili Hrvatom? Verjetno bi tudi oni želeli potisniti Balkan izza svojih južnih meja.

Geografi so se približno zedinili - čeprav je to vprašanje še vedno predmet polemik - da se Balkan na severu začne pri ustju reke Idrije v Tržaškem zalivu, poteka ob jugovzhodnih obronkih Julijskih Alp in se sklada z rekama Savo in na severovzhodu z reko Donavo. (Todorova, 2001: 64) Če upoštevamo takšno zamejitev, to pomeni, da je polovica Slovenije na Balkanu, hkrati pa na Balkan ne spada del Hrvaške in del Srbije. Večina geografov poleg Albanije, Bolgarije, Grčije in vseh dežel bivše Jugoslavije znotraj Balkana obravnava le še del Romunije, ki se imenuje Dobrudža in evropski del Turčije.

Drug pogled na isto zadevo pa je bolj zgodovinski. Glede na dokazovanja drugih geografov in zgodovinarjev je kriterij balkanskosti prisotnost otomanske nadvlade na določenem ozemlju v preteklosti. (Todorova, 2001) Tako Todorova v svojem delu Imaginarij Balkana med Balkance šteje Albance, Bolgare, Grke, Romune in večji del nekdanje Jugoslavije, z izjemo Slovencev, ki niso bili pod otomansko nadvlado. Med Balkance zadržkom prišteva tudi Turke, saj se geografsko delno nahajajo na Balkanu in so glavni nasledniki otomanske zapuščine.

2.2. KONOTACIJE BALKANA

Hkrati ko so ljudje sprejeli in začeli široko uporabljati izraz »Balkan« kot zemljepisni označevalec, že sta ga prežela družbeni in kulturni pomen, ki sta njegov označenec razširila daleč onstran meja njegovega neposrednega in stvarnega pomena.

Če so zemljepisni pojmi praviloma nevtralni, potem je Balkan izjema, ki potrjuje pravilo. Med zahodnimi avtorji je pojem »Balkan« dobil specifično in izrazito negeografsko konotacijo, saj ne denotira toliko specifičnega geografskega področja kot idejo lokaliziranega kaosa: slikovitega, vendar eksplozivnega stičišča med Vzhodom in Zahodom. (Jezernik, 1998: 11) Izrazito negeografsko konotacijo je Balkan dobil tudi v vsakdanjem govoru in pa v medijskem diskurzu. V tem kontekstu igra teritorialni vidik zelo podrejeno vlogo, saj pri konotiranih lastnostih Balkana ne gre za definicije, temveč za vrednostne sodbe. In ravno konotacija Balkana je pomembna, videti in razumeti moramo njegov simbolni pomen. Iz njegove mitologizirane podobe lahko razberemo veliko o samih sebi, o »Balkancih« in o »Evropejcih«. Džigal (2002: 73) celo pravi, da Balkan kot geografsko-kulturološka entiteta ne obstaja. Balkan, pravi, je prostor poseljen z imaginarnimi vsebinami, prostor, na katerega se projicira neka enostavna retorika, ki je omejena s selektivnim pogledom na realnost.

Balkan je imaginaren prostor. »Balkan je ne-kaj izza horizonta, nekaj ne-videnega, ne-razumljenega, ne-jasnega, ne-smiselnega, ne-istega, ne-enakega, ne-evropskega... Od vpeljave Balkana kot geografskega in geografsko-kulturnega pojma, je leksem »Balkan« izpeljan na način negacije. Predstavlja drugi in nasprotni pol v opoziciji z evropskim napredkom. Balkan negira Evropo v njenem bistvu, Balkan negira evropske vrednote, negira samega sebe in se upira.« (Džigal, 2002: 72) Evropa potrebuje Balkan kot svoj nasprotni pol, kot tisto neukinljivo in stigmatizirano Drugo, oziroma Ono, skozi negacijo katerega se konstruira pojem Evrope kot Ne-Balkana. (Velikonja, 2002b: 143) Tudi Stankovič (2002: 236) pravi, da vsak lingvističen konstrukt (v tem primeru Evropa in Balkan), ki je utemeljen v relacijah difference, lahko obstaja zgolj v kolikor nenehno generira nekaj, nasproti čemur se lahko šele vzpostavi. Vsaka identiteta iz tega zornega kota lahko obstaja zgolj v relacijah difference.

Identiteta se ustvarja na način logičnega sosledja »jaz sem jaz, ker nisem ti«, ali povedano na način enačbe: A je enako A in A ni enako B . Svoj B oziroma nasprotni pol potrebujemo, da lahko preko njega ustvarimo lastno identiteto. (Dekleva in Razpotnik, 2002: 18)

Ali, kot je rekel Aleš Debeljak (2004: 60): razlika je mati identitete.

Tako kot Evropejci tudi Slovenci dojemamo Balkan kot popolno razliko od tega, kar naj bi sami bili. Saj v tej binarni opoziciji sami sebe umeščamo na pol Evrope.

Slovenski nacionalizem se je v času osamosvajanja artikuliral tako rekoč diametralno nasprotno temu, kar je bilo razumljeno kot Balkan. Ta novejša artikulacija slovenskega nacionalizma je operirala na način vpeljave temeljne binarne opozicije Evrope nasproti Balkanu in je imela dve posebnosti. Prvič, na ta dva pola je bila pripeta množica izpeljanih označevalcev (pridnost, delavnost, natančnost, racionalnost, poštenost na »Evropo« in lenobnost, delomrznost, emocionalnost, nepoštenost, umazanijo na »Balkan«), ki so razmerje med Evropo in Balkanom zvedli na razmerje med dobrim in slabim. Drugič: slovenska nacionalna identiteta je (bila) v političnem, kulturnem in medijskem diskurzu v celoti umeščena v polje »evropskega«, vsi narodi južno od južne slovenske meje pa v polje »balkanskega«. Skratka, koncept »Balkana«, v katerega so vpisani bolj ali manj vsi tradicionalni evropski predsodki in negativni stereotipi, je bil simbolno torišče, prek katerega se je slovenski nacionalizem v osemdesetih letih vzpostavil in v zavesti večine pripadnikov tudi legitimiral. (Stankovič, 2002: 230) Dodajam, da se slovenski nacionalizem še naprej utemeljuje na prepričanju o »naravni« pripadnosti Slovencev Evropi in zatorej očitni nepripadnosti Balkanu.

V sedanjih slovenskih dominantnih političnih, kulturnih in medijskih diskurzih imajo izrazi kot Balkan, skupaj z njim pa še izrazi Vzhod, Orient, bizantizem, Jugoslavija ipd., pomenljivo negativne konotacije. Najpogosteje so sinonimi za kaos, nered, goljufivost, lenobo, divjost, neracionalnost, zaostalost ipd. Dojeti so kot popolna razlika od tega, kjer naj bi Slovenija nekoč že bila, k čemur se vrača in k čemur si prizadeva. To pa je Evropa, ki je sinonim za razviti svet, blaginjo, demokracijo, red, svobodo ipd. (Velikonja, 2002a: 80)

O Balkanu prevladuje mit kot o »neozdravljivo kaotičnem delu sveta, deželi podivjanih bojevnikov, torej mit o tisočletni balkanski krvoželjnosti, ki itak pozna le krajše premore med bolj ali še bolj tragičnimi vojnami.« (Velikonja, 1998: 302)

Ob zdravi meri dvoma, ob zavedanju, da nobena podoba ni le črna ali bela in da obstaja o vsaki stvar več resnic, se nam ponuja vprašanje, ki si ga je zastavila tudi Todorova (2001: 30). Kako se je lahko zemljepisno ime prelevilo v eno najmočnejših slabšalnih označb v zgodovini, mednarodnih odnosih, političnih vedah in dandanes v splošnem

intelektualnem diskurzu? Todorova (2001: 30) pravi, da je to: prvič, zgodba o nedolžnih netočnostih, izvirajočih iz pomanjkljivega zemljepisnega znanja, ki se prenašajo z izročilom; drugič, tem netočnostim sledi zasičenje zemljepisnega imena s političnimi, družbenimi, kulturnimi in ideološkimi prizvoki in tudi pojav slabšalne rabe besede »Balkan« v času prve svetovne vojne; in tretjič, je to tudi zgodba o popolni ločitvi označbe od njenega predmeta, ki ji je sledilo ponovno in povratno pripisovanje ideološko obremenjene označbe temu območju, zlasti po letu 1989.

Na isto vprašanje pa išče odgovor tudi Džigal (2002: 74,75), ki izhaja iz psihoanalitskega pojmovanja »negativne projekcije« po Sigmundu Freudu. Termin »negativna projekcija« se uporablja za zapletene psihološke procese, v katerih posameznik selektivno zaznava in v svoji zavesti in podzavesti hrani značilnosti, ki jih prepoznava v ljudeh okoli sebe in za katere se boji, da so del njegovega lastnega obnašanja in podzavesti. Preko zaznavanja in kritiziranja sebe v drugih se oseba trudi nevtralizirati zavest, da te iste značilnosti obstajajo v njej sami. Oseba se skuša znebiti osovraženih lastnosti na ta način, da jih prezira v drugih. Po istem principu Evropejci gledajo v ogledalu realnosti in zgodovine Balkance v sebi ter na ta način higienizirajo sami sebe in čistijo lastno podzavest. Evropa v ožjem smislu potrebuje takšen namišljen »Balkan« za potiskanje lastnega balkanizma. »Balkan potrebuje Evropo, da bi fantaziral o svoji prihodnosti, kot analgetik za krče sedanjosti. Ožja evropska identiteta se je od nekdaj konstituirala tudi preko Balkana in preko »Balkancev«. Balkanizem kot fidbek pa je konstituiral sebe preko ostale Evrope.« (Džigal, 2002: 75)

Ko razmišljam o slovenskih predsodkih o Balkanu, ne morem mimo poudarka, da Slovenci vendarle nismo mogli imeti takšne predstave o Balkanu že od nekdaj. Nekoč so Slovenci čutili posebno vez, ki združuje vse južnoslovanske narode, in slovenski intelektualci so zagovarjali idejo združenja južnoslovanskih narodov v eni državi.

V letih pred prvo svetovno vojno so se vse politične stranke oprijele jugoslovanske ideje in to predvsem zaradi »sorodnosti jezika, krvi in zgodovinske usode«. (Vodopivec, 1996: 182)

Videti je, da so se v 20. stoletju zelo spreminjale slovenske predstave o Balkanu. V nekaj manj kot stoletju so doživele popoln preobrat – od začetnega navdušenja do skrajnega zanikanja kakršnihkoli zgodovinskih in zemljepisnih vezi z vzhodom in jugom. Slovensko obračanje proti Vzhodu in želja po pobratenju z južnoslovanskimi narodi pred prvo svetovno vojno je bila v časniku *Slovenski narod* pospremljena z

mislijo, da »luč prihaja z vzhoda«. Z nesporazumi in konflikti, ki so od nastanka leta 1918 pretresali novo jugoslovansko državo, se je nato slovensko navdušenje nad »južnoslovanskimi brati« naglo ohlajalo. Vendar stališču, da so Slovenci zgodovinsko in geografsko tesno povezani z Balkanom, še nekaj časa nihče ni resneje oporekal. Kdaj natančno je dobil Balkan v slovenskem javnem in političnem besednjaku negativen prizvok, še ni dovolj raziskano, najverjetneje pa se je to zgodilo že v dvajsetih letih 20. stoletja. Ni dvoma, da so na slovenski odklonilni pogled na Balkan vplivali predvsem odnosi znotraj Jugoslavije in ne gospodarske, družbene, kulturne in politične razmere na polotoku. Na ta način je postal Balkan tudi v slovenskem besednjaku »bolj ideja kot geografsko ime«. V tej imaginarni podobi je nato v drugi polovici osemdesetih let, ko so začeli slovenski izobraženci in politiki razmišljati o samostojnem slovenskem vključevanju v Evropo, prešel tudi v slovenski politični diskurz kot sinonim za prostor, v katerem Slovenci nočejo več biti. (Vodopivec, 2001)

Pojav diskreditiranja Balkana v očeh Slovencev lahko razložimo tudi s pomočjo razlage sodobnih mitologij. Ena izmed stalnic v mitologiji narodov je mehanizem, ki sedanje stanje družbe in države prezentira kot vrhunec, kot cilj dolgoletnih teženj. Mitologija naroda oz. podaljšek le-te, torej državna ideologija, se močno trudi, da bi prikazala trenutno stanje države in družbe kot idealno. V skladu s tem prepričanjem se ureditev, kakršna je obstajala pred trenutno obsodi, oblati in se ji pripiše izredno negativno konotacijo. Prehajanje v novo fazo samopredstavljanja naroda nujno spremlja obsojanje pretekle dobe. (Velikonja, 1996) Zato so torej slovenski mnenjski voditelji ter z njimi mediji morali že ob pripravah na prehod v novo državo prikazati Balkan oz. bivšo Jugoslavijo kot kraj, kjer ni dobro biti. Za uspešen prehod v novo državo je bilo ljudstvo treba prepojititi z idejo o notranji ter totalni razliki med nami in njimi, »onimi drugimi«.

Velikonja (2002a: 81) dodaja, da so se predsodki Slovencev o Balkanu od slovenske osamosvojitve dalje še poglobili. Vse druge republike bivše Jugoslavije so tako ali drugače občutile katastrofe vojne, medtem ko je Slovenija v tem času dosegla pomemben napredek na političnem, družbenem in gospodarskem področju.

Splošna morija na tleh nekdanje skupne države je Slovincem dajala še več dokazov o »balkanskosti« tega prostora. (Ceglar, 1999: 76) Na ta način se je prepad med Slovenijo in preostalo bivšo Jugoslavijo še poglobil.

Ravno zaradi vseh težav vezanih na pojem Balkana, zato, ker je ta izraz v večini diskurzov postal zmerljivka, so strokovnjaki na tem področju začeli uporabljati nov izraz. V akademskih razpravah je v večini primerov izraz »Balkan« zamenjal politično korektniji izraz »jugovzhodna Evropa«. (Goldsworthy, 2002: 34) Tudi mednarodna skupnost se je trudila, da bi vsaj formalno ublažila to regionalno diskriminacijo, zato se je poleg »jugovzhodne Evrope« kot sinonima za Balkan pojavila tudi sopomenka »Evropa v širšem smislu« ali pa »Zahodni Balkan«. Vendar velja za najkorektnjšega termin »jugovzhodna Evropa«. To pa ne pomeni, da se izraz »Balkan« več ne uporablja.

2.3. LEGLO ORIENTALIZMOV NA BALKANU

Delo Marije Todorove *Imaginarij Balkana* nas kar v marsičem spominja na zelo vplivno delo ameriško-palestinskega profesorja Edwarda W. Saida *Orientalizem*. Videti je, kot da bi delo Todorove potekalo nekako vzporedno z ugotovitvami Saida.

Saidov »orientalizem« je ime za skupek zahodnjaških idej, predsodkov in pogledov na Orient, pa tudi naukov in akademskih študij o Orientu. Orientalizem je miselni sistem in zgolj posledično zgodovinska, geografska in kulturna entiteta. Orient (prav tako kot Balkan) ni nekakšna naravna danost. Ni tako, da bi kratko malo obstajal, kakor tudi Zahod in Evropa kratko malo ne obstajata. Predeli, regije, geografski sektorji, kakršna sta Orient in Zahod so človeške tvorbe. Tako kot Zahod je tudi Orient ideja s svojo zgodovino in tradicijo misli, podob in besednjaka, iz katere izhaja njena realnost. Ti dve geografski entiteti podpirata in delno zrcalita druga drugo. (Said, 1996)

Med orientalizmom in balkanizmom Todorova povleče kar nekaj paralel, čeprav vztraja predvsem na razlikah, saj po njenem mnenju balkanizem ni le podzvrst orientalizma.

Po mnenju Milice Bakić-Hayden je balkanizem neodvisno od orientalizma razvil svojo retorično paradigmo, glede na lastno specifično geopolitično, religiozno in kulturno umeščenost. Diskurz balkanizma obravnava kot variacijo orientalizma, kar pomeni, da različne oblike govornice - balkanstva in vzhodnjaštva – postanejo sorodne. (Bakić-Hayden, 1995: 919) Balkan, kot področje Evrope, je bil v preteklosti pod otomansko in tako tudi orientalsko oblastjo, kar ga razločuje od preostalih evropskih predelov.

Bakić-Haydnova in Hayden predpostavljata, da evropska simbolna geografija temelji na hierarhičnem razmerju, ki ga znotraj evropskega sveta tvorijo posamezne religije. Na osnovi tega dejstva se je vzpostavila bazična delitev na vzhod in zahod Evrope, ki predstavlja dejanski razkorak med pravoslavno in katoliško različico krščanstva. Tovrstna razdelitev pa je še dodatno podkrepljena z razcepljenostjo Zahoda na dominantno pozicijo protestantizma in tradicijo katolicizma. Področje krščanstva je razdeljeno na vzvišeno pozicijo katolicizma nad pravoslavno vejo krščanstva, na jugovzhodu Evrope pa se očitno kaže vzvišenost krščanstva kot celote nad islamom. (Bakić-Hayden in Hayden, 1992: 4)

Ta predpostavka avtorjev o religiozni ločnici med vzpostavljenima entitetama je še posebej zanimiva, saj je pri Todorovi (2001), ki je izčrpno obdelala problematiko Balkana, zanemarjena oziroma ni imela velike vloge.

Na podlagi tovrstnih predpostavk lahko ugotovimo, da je krščanstvo dominantna religija Evrope. Če definiramo še podrobneje: protestantske vrednote so tiste, ki dominirajo in določajo »prave« norme in vrednote zahodnoevropskega sveta. Njen antipol je islam, ki se mu pripisuje status »drugega«, zaradi česar se ga ne sme pripustiti v osrčje Evrope. Glede na splošno religiozno pripadnost posameznih evropskih držav lahko tako natančneje ugotovimo hierarhično pozicijo posameznih področij: severozahodna tradicija dominira nad podrejenim predelom jugovzhoda celine.

Razmerja moči med posameznimi predeli Evrope na podlagi religij nas ne morejo presenetiti, če se zavemo samih korenin in potreb po oblikovanju Evrope kot kulturne in politične entitete. Tovrstna tvorba se je oblikovala na podlagi ekskluzivistične ideje, ki naj bi vključevala tako, da izključuje. Celotna zgodovina Evrope temelji na zamisli o »čistem ozemlju in krvi«. Takšna ideja pa ne more vključevati zunanje sveta in zunanjih ljudstev, še več, vzpostaviti se mora sovraštvo do vsega zunanje. Ključno vlogo je tako pri oblikovanju Evrope kot politične skupnosti igralo sovraštvo do zunanje nasprotnika, to je muslimana, kar je postalo zgodovinska dediščina današnje Evrope. Z vdori Turkov na evropsko ozemlje se je referenčna točka oblikovanja zavesti latinskih kristjanov o »našosti« močno okrepila. Sredi 15. stoletja pa se je začel pojem Evrope uporabljati kot nosilec skupne, kolektivne in politične zavesti Zahoda.

S turško okupacijo je postalo pomembno tudi področje Balkana, saj je bilo kot »mejno« področje dveh celin, kultur in civilizacij odločilno za obrambo osrčja celine pred azijskimi ljudstvi. (Mastnak, 1998)

Tovrstna razlaga nas navaja tudi na Saidovo predpostavko o orientalizmu kot diskurzu, ki razločuje tudi na podlagi verske pripadnosti. Religija pri konstrukciji tovrstnega diskurza predstavlja pobudo za osnovanje strahu pred muslimanskim »drugim«. S tem pa ni podano superiorno razmerje zgolj med Zahodom in Orientom, pač pa tudi dominacija krščanstva nad islamom.

Znotraj postavljenih razmerij med superiornejšim severozahodom in preostalimi predeli Evrope se vzpostavi težnja, da posamezna območja obravnavajo svoje jugovzhodne sosedne kot bolj zaostale in primitivnejše od sebe. Tovrstno označevanje se je zasidrilo tudi med narodi na Balkanu, ki so na ta način prevzeli zahodnjaško stigmo »temačnega Balkana in Balkancev«. Identiteta »Balkancev« je zgrajena na negativni samopodobi, kar pomeni, da se njihovo samodojemanje sklada s prepričanjem, ki ga je vzpostavil zahodni vrednostni sistem. (Todorova, 2001: 82)

Delovanje orientalističnega diskurza znotraj področja Balkana je Milica Bakić-Hayden poimenovala za »legla orientalizmov«. Koncept deluje po naslednjem principu: tista država, ki je najvzhodnejša, glede na svoje karakteristike tudi najbolj nasprotuje zahodni civiliziranosti, racionalnosti, omikanosti in podobnim pozitivnim oznakam. (Bakić-Hayden, 1995: 923) Jasen primer za predstavitev delovanja tega procesa so republike nekdanje Jugoslavije, znotraj katerih se je orientalistična retorika začela uporabljati s strani severozahodnih republik (Slovenije in Hrvaške) v odnosu do južnejših sosed. Nekdanji »superiornejši« republiki, preko govorov svojih političnih predstavnikov, poudarjata lastno razvitost, omikanost, predvsem pa »evropskost«, ki naj bi izvirala iz habsburške zapuščine. Ta »evropskost« naj bi ju ločevala od južnejših, nekoč bratskih sosed, ki iz balkanskega kotla ne morejo oditi, saj ne ustrezajo enaki ravni civiliziranosti. Vzpostavil se je odnos religijske in kulturne hierarhije. Položaj katoliških prebivalcev, zaznamovanih s habsburško dediščino, je več vreden kot položaj ljudstev iz predelov, ki so bila v preteklosti deležna otomanske prevlade.

V govoru, ki se nanaša na južne sosedne, posamezni narodi uporabljajo izrazoslovje, ki vključuje besede, kot na primer: balkanska mentaliteta, primitivizem, balkanizacija in bizantinskost. Omenjena retorika je tista, ki jo je razvil »civilizirani« Zahod nasproti Vzhodu, in ki v končnem stadiju kulminira na področju Balkana.

Mitologija na ta način zaključi svojo uspešno pot, ko jo prevzamejo in vanjo verjamejo sami prebivalci Balkana, ki si vsi po vrsti želijo zbežati s tega območja.

Na podlagi analize balkanizma in orientalizma lahko ugotovimo, da med diskurzoma obstajajo določene vzporednice, vendar ju kljub vsemu ne moremo obravnavati znotraj kriterijev istosti.

Orientalizem se dejansko vzpostavi kot kolonialni diskurz, ki ga Zahod uporablja v namene izvajanja kolonialne in imperialne prakse na področju Orienta. Balkan tovrstne fizične kolonizacije ni doživel. Kljub temu je Zahod izoblikoval specifičen način mišljenja v povezavi z območjem jugovzhodne Evrope, tako kot je to značilno za njegov odnos do Orienta. Diskurz balkanizma se izvaja na podlagi drugačnih razmerij, ki so posledica geopolitične umeščenosti Balkana. Polotok je del evropske celine, česar Zahod ne more spregledati. Regija se nahaja na vmesni poziciji med Zahodom in Orientom in postane evropski »drugi«. Zanj se uveljavi terminologija nedokončnosti, saj ni »nikoli povsem evropski«. Na tej točki lahko najdemo bistveno razliko z orientalizmom, saj je balkanizem diskurz dvoumnosti, Balkan se obravnava kot »nepopolni jaz«. Diskurza se razlikujeta tudi glede na zahodno tradicijo akademskega preučevanja Le-ta je pustila markantne sledi na področju orientalistike, medtem ko balkanologija šele razvija svoje področje. (Bakić-Hayden, 1995: 917-931)

Omenjenim nasprotjem med tema dvema diskurzoma navkljub je treba dodati, da je Zahod obe diskurzivni praksi razvil z istim namenom. Potreboval ju je za dokazovanje lastne superiornosti, ki jo je razgrnil na podlagi tega, kar Balkan, Vzhod in Orient niso. Sistem binarnosti zaseda znotraj tovrstne konstrukcije odločilno vlogo, saj se identifikacija Zahoda izvrši skozi to, kar sam pravi, da ni.

2.4. IDEOLOŠKOST BALKANIZMA

Rastko Močnik (Močnik, 2002: 79) opozarja na dejstvo, da balkanizem ni zgolj produkt otomanske zapuščine, ampak ga moramo obravnavati kot obliko ideologije dominacije, ki se vrši znotraj dveh vrst razmerij. Prvo razmerje vzpostavlja prevlado Zahodnega sveta nad Vzhodom in temelji na geopolitični in ekonomski hegemoniji.

Druga vrsta dominacije pa se vzpostavlja in ohranja tudi znotraj zavesti prebivalcev Balkana, ki jo mednarodna skupnost pomaga vzdrževati s pomočjo političnih elit, vzpostavljenih v posameznih balkanskih državah.

V mednarodnih okvirih se področje Balkana obravnava kot specifično regijo s svojimi lastnimi vzorci obnašanja, ki nasprotujejo univerzalnim obrazcem komuniciranja in sodelovanja. Balkanizem, po mnenju Močnika, ni nekaj, kar bi izključevalo Balkan iz širšega področja Evrope, pač pa nasprotno: je način njegovega vključevanja v področje mednarodne skupnosti. Vendar pa je ta proces vključitve iluzija, saj ravno ta omogoča in reproducira osnovni element tovrstne vključitve: to je ohranjanje inferiornega položaja Balkana nasproti dominantnemu Zahodu. Na podlagi tovrstne ideologije Zahod proizvaja in vzdržuje ekonomsko, politično in družbeno odvisnost tako imenovanih kvaziperifernih področij (med katere je uvrščen tudi Balkan) od razvitega zahodnoevropskega centra. Prav tako pa omogoča tudi vzpostavljanje in družbenoekonomsko delovanje domačih političnih elit, ki tovrstno ideološko dominacijo vršijo znotraj ozemlja balkanskih držav. (Močnik, 2002: 79-115)

Ko govorimo o ideološki konstrukciji Balkana ne moremo mimo misli, da je za vzpostavljanje razlik med vzhodom in zahodom Evrope odgovoren tudi družbeni red, ki je močno določal vzhodno Evropo približno sedem desetletij dvajsetega stoletja. Komunistični sistem v državah vzhodne in jugovzhodne Evrope je (bil) razlog za dojetje Vzhoda in Zahoda celine kot dveh različnih svetov. Navsezadnje nam o tem priča konstrukt železne zavesne in pa nekdanja fizična pregrada med Vzhodom in Zahodom v obliki Berlinskega zidu. Berlinski zid oziroma železna zavesa nista dovoljevala pretoka ljudi, misli, idej in vrednot iz revnega, avtokratskega, komunističnega Vzhoda oz. jugovzhoda na bogat, demokratičen, kapitalističen Zahod. Iz samega simbola zidu lahko sklepamo, da se je Zahodu ideologija Vzhoda zdela nerazumljiva, slaba in predvsem nevarna.

Tako Aleš Debeljak trdi, da »si je zahodna Evropa s pomočjo političnih ustanov hladne vojne in kulturnih mehanizmov za produkcijo smisla v zadnjih petdesetih letih postopoma uspela uzurpirati zgodovinsko idejo Evrope kot celote.« Še preden je Evropa uspela doseči pozitivno medsebojno povezanost, že se je pokazala nuja po odporu do skupnega sovražnika na drugi strani železne zavesne. »Fizična razsežnost meje med svobodnim svetom in imperijem rdeče zvezde je s svojimi zidovi, bodečimi žicami, minskimi polji in stražarji s prsti na sprožilcih mitraljezov okrepila *strašno asimetrijo* Evrope.« (Debeljak, 2004: 27-29)

Balkan v svoji mitološki zasnovi nastopa kot vmesni člen med mitom o razvitem, naprednem in modernem Zahodu ter mitom o neevropskem, orientalskem nazadnjaštvu. Kot vmesni člen je postavljen na križišče med obema zgodbama in tvori nov mit, ki je razklan med obema navedenima.

Glede na dejstvo, da se balkanizem vrši kot ideološki diskurz, je tu treba razložiti, kakšna je vloga mitov pri delovanju posamezne ideologije.

Močnik (1998: 220) pravi: »Raba mitov je povezana s "preklapljanjem" iz enega ideološkega registra v kakšen drug ideološki register.« Miti naj bi delovali kot nekakšna krmilna plošča, na kateri je mogoče izklapljati, vklapljati in preklapljati programe. S tovrstnim delovanjem skrbijo za to, da je diskurz znotraj posamične govorne situacije vedno legitimen. Znotraj diskurza se jih uporablja kot orodje za urejanje težav, ki se pojavijo v primeru protislovnih situacij. Mit tako deluje kot institucija, ki pomaga razreševati ideološke probleme. (Močnik, 1998: 231-254)

Vmesni položaj Balkana in njegova povezovalna funkcija v obliki mostu navajata na dejstvo, da je balkanizem ideologija meje, ki povezuje in hkrati združuje. Meje pa niso zgolj tvorbe, ki ločujejo, ampak jih lahko vidimo kot mesto srečanja, povezave in menjave. (Bremer, 2002)

Ta meja je vzpostavljena na simbolni ravni, ki ločuje po tipično mitološkem sistemu binarnih nasprotij: med razvitim in nerazvitim, modernim in nazadnjaškim, civiliziranim in neciviliziranim.

Področje Balkana, kot vmesno področje, predstavlja »polovičarske« karakteristike in ni umeščen niti znotraj ene niti znotraj druge pozicije, kar predstavlja, glede na geopolitično poreklo, težavo pri oblikovanju identifikacije Balkana in Balkancev. Tu se spet pojavijo vprašanja, s katerimi smo se v tej nalogi že srečali: kje se Balkan začne, kje se konča in katere države in prebivalci sodijo v področje te regije.

Tu lahko razmišljanje nadaljujemo in ugotovimo, da balkanizem ni samo ideologija meje, pač pa tudi ideologija mejašev. Mejaši kot zvesti varuhi skrbijo za pravilno umeščanje svojih držav pod evropsko nebo in vztrajno premikajo mejo Balkana južno od lastne pozicije. Na tem mestu se pojavi strah posamične države pred lastno balkanskostjo, saj meje Balkana niso jasno začrtane. Zato je balkanskost določene države določena s strani zunanjih opazovalcev, zahodnih »razsodnikov«, ki odločajo, katera je tista država, ki je primerna za umestitev v evropsko elitno skupino in je s tem izvzeta iz področja Balkana.

Države na Balkanu se med seboj bojujejo za svojo pozicijo znotraj srednjeevropske elite, za vstop v evropske institucije, v Severnoatlantsko zvezo in ostale mednarodne organizacije tudi z mislijo, da se bodo na ta način rešile svoje zgodovinske navezave na Blakan in končno dobile pečat »evropskosti«, ki si ga močno želijo. Želja po tem, da se jim prizna, da so del zahodne kulture, del njenih vrednot in dosežkov, jih navaja na nujo po čimprejšnjem pobegu z Balkana in kazanjem s kazalcem na svojega »barbarskega« sosedu, ki da se nikakor ne more primerjati s karakterjem lastnega naroda, njegovo inteligenco in civiliziranostjo.

Temeljni cilj vzpostavitve balkanizma kot diskurza, ki se odvija na podlagi hegemonističnih mitov, utemeljenih preko različnih ideologij, je vzdrževanje odnosov neenakosti in moči. Mitološka struktura je utemeljena na kulturalističnih mitih, ki poudarjajo predvsem razlike med posameznimi kulturami. Mit o razvitem Zahodu vzdržuje prepričanje o zaostalosti Balkana, zahodna omikanost pa prepričuje »Balkance« o njihovi večni obsojenosti na necivilizirano vedenje oziroma balkanskost. Zahod s pomočjo Balkana kot svoje zrcalne podobe vzdržuje svojo superiorno vlogo na kontinentu in hkrati ustvarja kvaziperiferna področja, ki jih vzdržuje v podrejenosti tudi s pomočjo tam vladajočih političnih elit.

Ker pa je balkanizem tudi diskurz vmesnosti in so Balkanci na nek način mejaši, se mi ob tem poraja še ena misel. Če je Balkan vmesni člen med Orientom in Okcidentom, bi se potemtakem moral nahajati v nekakšnem uravnovešenem položaju. Če je Balkan od Orienta prevzel nekatere prvine, ki so v Zahodnem pojmovanju slabe in moteče, je od Orienta prav gotovo prevzel tudi lastnosti, ki so že od nekdaj fascinirale Evropejce. Evropejci so bili svoj čas očarani nad romantičnostjo, strastnostjo, senzualnostjo in mističnostjo Orienta. Ob temeljitem iskanju pozitivnih podob Balkana v literaturi nanje tudi naletimo. To so predvsem tiste lastnosti, ki pomenijo kvaliteto življenja in na katere je Zahod v hitrem tempu vsakdana že zdavnaj pozabil. To je moč družinske solidarnosti, ki vključuje skrb za ožje in širše sorodstvo v težjih življenjskih situacijah, vključno s skrbjo za starostnike. To je tudi iznajdljivost in domiselnost, solidarnost, gostoljubje, človeška toplina in izraznost čustvovanja.

S te strani ljudje gledajo Balkan bolj redko. S te strani bi morali pogledati Balkan, kadar imamo usta polna negativnih predsodkov o njem. Omenjene vrline so vrline, ki jih »Balkanci« ne bi smeli pozabiti ob pojavu prevelike želje po »biti čim bolj Zahodni«.

2.5. ZAKAJ PRAVIMO, DA BALKAN NE OBSTAJA?

Prvi izmed razlogov, zaradi katerega pravim, da Balkan ne obstaja, je prevladujoča uporaba besede v vrednostno obremenjenem smislu. Torej, »Balkan« ne pomeni več geografskega ali kulturnega prostora, ampak je to simbol za vse manjvredno in slabo. To je nek namišljen, virtualni prostor, v katerega se stekajo vsi pojmovni konstrukti, nastali iz opazovanja lastnih hib. Pojem Balkana je postal koš, v katerega smo zmetali vse, za kar menimo, da je grdo, sramotno in temačno.

Drugi razlog za zavrnitev pojma Balkan je njegova zgoraj opisana ideološka konstrukcija. Balkan ni nekaj, kar bi obstajalo samo po sebi, ampak ima pomen, ki je bil skonstruiran od zunaj, s strani ljudi, ki Balkana niso poznali, niso razumeli in so se ga morda tudi bali.

Tretji razlog, ki govori v prid zavračanju pojma Balkan, pa je njegova nasilna unifikacija. Balkan ni le eden, dežela krvoločnih bojevnikov tam nekje, ampak je neko kompleksno prizorišče, okolje, v katerem se razlike med kulturami, državami, narodi, mentalitetami, religijami itn. dopolnjujejo s podobnostmi med njimi. Na Balkanu je enako upravičeno iskati tisto skupno kot poudarjati vse tisto različno. (Velikonja, 2002b: 143) Na Balkanu živijo narodi, ki imajo med seboj več razlik kot imajo nekatere zahodnoevropske nacije medsebojnih podobnosti.

Balkan, v kolikor ga sploh lahko razumemo kot nek razmeroma fiksni termin, je prostor zelo različnih križanj »evropske« in »orientalske« kulture, kar seveda pomeni, da razumevanje »Balkana« kot zgolj kvazi-orientalske eksotičnosti v svojem temelju spregleduje izredno pomemben del zgodovinskega oblikovanja »Balkana« kot takšnega, to je njegovo evropsko zgodovino. (Stankovič, 2002: 234) Kot smo videli, glede na prevladujoča pojmovanja, k Balkanu prištevamo tudi Grčijo. Za Grčijo pa je znano, da se je tam začela evropska civilizacija, Grčija je takorekoč zibelka evropejstva. Kako jo potem lahko mečemo v koš, kamor smo pospravili vse »tuje« in »drugo«?

Zaradi opisanih razlogov bi Velikonja (2002a: 143) raje govoril o »kulturah Balkana«, torej o kulturah v množini, blok prispevkov v *Časopisu za kritiko znanosti* (2002b) pa naslavlja s »Študije Balkanov«. V tem primeru je postavil besedo »Balkan« v množino. Stankovič (2002: 234) tudi opozarja, da koncept Balkana uporablja z zadržkom in ga zatorej skozi ves tekst uporablja le v narekovajih.

3. NEUSTREZNOST BESEDNE ZVEZE »BALKANSKA KULTURA« V PRIČUJOČI NALOGI

Že v naslovu diplomske naloge sem uporabila besedno zvezo »balkanska kultura«. Zavedam se, da ta besedna zveza ni dobra, vendar sem jo vseeno uporabila za poimenovanje fenomena, o katerem govorim.

Sporen je prvi del besedne zveze, torej izraz »balkanska«. Ugovarjati mu je treba iz že navedenih razlogov, torej zaradi vrednostno obremenjene oznake »Balkan« in zato, ker so v tem pojmu združeni mnogi različni narodi in kulture, torej je pojem neustrezen tudi zaradi neobstoja neke splošne »balkanske kulture«.

Tretji razlog, zaradi katerega je izraz »balkanska kultura« tu neustrezen pa je, da v nalogi govorim izključno o kulturi narodov, ki so sestavljali bivšo Jugoslavijo. V tej nalogi pod besedno zvezo »balkanska kultura« razumem samo kulturo bivših jugoslovanskih »bratskih« narodov in ne kulture celotnega Balkana ali kakorkoli večjega dela Balkanskega polotoka.

Ravno tako ne gre za kulturo, ki je le prinesena oz. prenesena z »juga«, ampak gre za specifično urbano kulturo v Sloveniji. (Velikonja, 2002a) Ne gre le za izolirano »balkansko kulturo«, ampak za kulturo bivših jugoslovanskih narodov, ki je že prevzela marsikatero slovensko prvino.

Velikonja (2002a) je iskal za omenjen pojav boljši izraz, vendar ga ni našel. Pojem »jugoslovanska kultura« se mu zdi ravno tako neustrezen, saj se »balkanska kultura« na Slovenskem razvija zadnjih trinajst let brez okvira skupne jugoslovanske države, kot je obstajala do leta 1991. (Velikonja, 2002a: 81)

Videti je, da boljšega pojma od uporabljanega ni mogoče najti. Pravilen izraz bi bil približno takšen: »kultura narodov, ki so živeli v bivši Jugoslaviji, z izjemo slovenske, v fuziji s kulturami na Slovenskem«. Očitno je tako poimenovanje preobilno in ne pride v poštev za strokovno uporabo.

Obstaja še en argument v zagovor ohranitvi izraza »balkanska kultura«. Že leta 1990 je bil opažen v Sloveniji nov popularnokulturni fenomen v obliki nove subkulturne scene. Najprej so bile to le zabave, kjer se je vrtela izključno glasba z področja bivše Jugoslavije. To vrsto zabave, ki je pritegnila velike množice predvsem študentov in dijakov, so udeleženci poimenovali »Balkan žur«. Zabavi se je pridružilo še uživanje v tipičnih kulinaričnih specialitetah s področja bivše Jugoslavije in spremljanje filmov ter televizijskih oddaj jugoslovanske produkcije. Ta subkulturna scena se je sama

poimenovala v »Balkan sceno«. Kljub temu, da izraz ni popolnoma ustrezen, pa je avtohton, saj so ga ustvarili akterji takratne »Balkan scene« ter mu to dejstvo daje posebno vrednost. (Ceglar, 1999) Izraz »Balkan« v teh besednih zvezah je tu uporabljen z določenim namenom (o tem bom govorila več v naslednjem poglavju) in v skladu s to prvotno logiko in zaradi konsistentnega razvoja poimenovanj v jeziku menim, da je smiselno uporabljati pojem »balkanska kultura«.

Po zgledu Velikonje (2002a) se odločim, da bom vseeno ohranila besedno zvezo »balkanska kultura«, vendar bo zaradi opisanih težav s pojmom »Balkan« in »balkanski« v tem tekstu vedno zapisana v narekovajih.

4. »BALKANSKA KULTURA« V SLOVENIJI PO LETU 1991

4.1. SLOVENSKA KULTURA ALI KULTURE NA SLOVENSKEM?

Nacionalizem je ena izmed zgodovinskih oblik sociocentrizma, v zadnjih par stoletjih privilegirana oblika nad drugimi –centrizmi. To je prepričanje o središčnosti, pomembnosti, večvrednosti lastne skupine, nacionalna kultura pa je v njem preferirana oblika kulture.

Toda, ali lahko v današnjem svetu nenehnih migracij in različnih povezovanj govorimo o eni monolitni, trdni, nacionalni kulturi? Dejansko sodobnost bolj kot stabilne, trdne kulture in identitete zaznamujejo spreminjajoče se, tiste v gibanju, mnogotere, fluidne, s togimi, klasičnimi kategorijami neulovljive. »Doslej težko prehodne identitete in hierarhije – spolne, razredne, prostorske, statusne, seveda tudi nacionalne in kulturne – se poslej lažje presegajo, nadgrajujejo, zapuščajo ali mešajo. Ne živi se le z razlikami, ampak vse bolj v njih.«

Uveljavljajo se doslej prezrte in zatrte kulturne produkcije različnih manjšin ali marginaliziranih skupin. Zato Velikonja trdi, da je danes mnogo ustrežnejše govoriti o kulturi v posamezni (nacionalni) državi kot pa zgolj o nacionalni kulturi: slednja je zelo pomemben del prve, ni pa edini.

V vsaki državi obstajajo poleg matične, nacionalne kulture tudi drugačne, ne-nacionalne kulturne produkcije in izbire. Poleg nacionalne kulture Velikonja omenja še regionalne oz. lokalne kulture, manjšinske in imigrantske kulture, hibridne kulture, transnacionalne ter globalne kulture. (Velikonja, 2002c)

Ker nacionalna identiteta ni cilj in ni normativna vrednota, ampak je proces nenehnega spreminjanja in pogajanja o lastnih delnih in začasnih smislih, tudi ni nobene fiksne kulture »kot take«. Zato tudi ne obstaja slovenska kultura, pač pa obstaja v slovenskem kulturnem prostoru nek skupek različnih tradicij s svojimi pokrajinskimi, časovnimi, družbenimi in simbolnimi posebnostmi. Nacionalno identiteto ali nacionalno identifikacijo kot proces si lahko predstavljamo kot »hrbtenico« kolektivnih načinov življenja. Ti načini življenja pa so zelo različni v času, prostoru in specifičnih družbenih sredinah, hkrati pa so odvisni od lastnih želja, nagnenj in osebnih preferenc.

Namesto pojma »slovenska kultura« se je izkristaliziralo pojmovanje »kultur na Slovenskem«. Zgodovinsko gledano je ta oznaka dosti bolj natančna, saj opisuje celoto kulturnih stvaritev, ki so nastale na slovenskih tleh. Pojmovanje kultur na slovenskem zajema tudi najnovejše oblike različnih izraznih stilov. (Debeljak, 2004: 61-63)

4.2. »BALKANSKA KULTURA« NA SLOVENSKI NAČIN

Menim, da v Sloveniji »balkanska kultura« težko obstaja v obliki zgolj imigrantske kulture, ki je kultura priseljencev v čisti obliki, brez slovenskega vpliva.

Največji del te kulture je hibridna kultura, ki je sinteza kultur, ki nastane kot posledica predvsem prostorskega kulturnega mešanja. »Balkanska kultura« bi obstajala zgolj kot imigrantska kultura v Sloveniji le, če bi jo lahko popolnoma izolirali od vsakršnih vplivov iz slovenskega okolja. Ker je tovrstna osamitev nemogoča, to kulturo raje pojmuje kot posebno vrsto zlitja »balkanske kulture« z ostalimi kulturami na Slovenskem.

Velikonja (2002a) to novo kulturo, ki ni zgolj »balkanska kultura« saj ne obstaja v vakuumu, imenuje »Balkanska kultura na slovenski način«.

Dober prikaz za sintezo med slovensko in »balkansko« kulturo je jezik. Na eni strani je to prisotnost tako imenovanih srbokroatizmov, to je srbskih-hrvaških-bošnjaških izrazov v slovenskem pogovornem jeziku, po drugi strani pa je opaziti, da priseljenci ali njihovi potomci govorijo nekakšno srboslovenščino. To je posebna kombinacija, celo zlitje slovenskih in srbskih-hrvaških-bošnjaških besed, pomenov in sintaks ter posebne izgovorjave besed. Na primer: nekatere od srbsko-hrvaških-bošnjaških besed so se začele sklanjati po slovensko in obratno, slovenske besede in imena so sklanjana po pravilih srbsko-hrvaško-bošnjaškega jezika (npr. namesto v Domžalah - u Domažalama). (Velikonja, 2002a: 84)

Menim, da je obstoj »balkanske kulture« v Sloveniji nedvomen in da jo je mogoče opaziti na vsakem koraku, takorekoč s prostim očesom. Zato mislim, da dokazovanje obstoja le-te ni potrebno. Treba pa je pokazati, da ima »balkanska kultura« v Sloveniji mnogo različnih modalitet in da ne kaže metati vseh tovrstnih vsebin v isti »pojmovni koš«.

Pod izrazom »balkanska kultura« si veliko ljudi predstavlja kulturo, ki jo med seboj gojijo v Sloveniji živeči pripadniki narodov iz nekdanje Jugoslavije. Kulturna distanca

med slovensko večino in tukaj živečimi skupnostmi priseljencev s področja bivše Jugoslavije je po letu 1991 postala še izrazitejša.

Glede na javnomnenjske raziskave (SJM 94/2) bi množično priseljevanje v Slovenijo naredilo kulturno življenje *zanesljivo bolj zanimivo* in *verjetno bolj zanimivo* za 37,1 odstotka vprašanih, *verjetno ne* in *zanesljivo ne* pa kar za 46,6 odstotka anketirancev.

»Miksofobne« elemente, kot jih imenuje Velikonja (2002a: 80), lahko najdemo tudi v odgovorih na tezo (SJM 93/1) da *mešanje ljudi iz različnih narodov in kultur prinaša zgolj težave*: s tem 45 odstotkov anketiranih *popolnoma* in *v glavnem soglaša*, medtem ko 28,7 odstotka ljudi *v glavnem ne* ali pa *sploh ne* soglaša. (Toš v Velikonja, 2002a: 80)

O kulturi prišlekov in drugačnežev ter o »tujci« kulturni produkciji nekateri menijo, da načenja in ogroža slovensko kulturo. Ti menijo, da naj bi bilo mešanje kultur škodljivo, saj naj bi prispevalo k propadu in degeneraciji »čiste« nacionalne kulture.

Ob takšnih trditvah se moramo zamisliti nad »čistostjo« katerekoli kulture. Vzemimo samo zgodovinski vidik problema. Na področju današnje Slovenije živimo ljudje, ki smo potomci germanskih, romanskih, slovanskih idr. plemen. Po naselitvi tega geografskega prostora pa so se v vsakem zgodovinskem obdobju odvijale še mnoge druge migracije.

Sam koncept naroda ne obstaja od nekdaj in ni nekaj stalnega. Določen narod se je v nekem obdobju v zgodovini pojavil in predvideti moramo, da bo nekoč ravno tako tudi izginil. Benedict Anderson pravi, da so narodi »namišljene skupnosti«, saj ne obstaja objektivni kriterij za pripadnost nekemu narodu. Pripadnost določenemu narodu naj bi bil »vsakodnevni plebiscit«. (Bremer, 2002: 22) Premisliti je treba, če ni morda koncept »čiste« kulture le sofisticiran ideološki konstrukt, ustvarjen iz političnih, nacionalno konstitutivnih in reprezentančnih motivov. (Velikonja, 2002c)

V Sloveniji se je v devetdesetih letih pojavilo in razširilo posebno poimenovanje v Sloveniji živečih pripadnikov narodov iz nekdanje Jugoslavije (Hrvatov, Srbov, Bošnjakov, Črnogorcev, Makedoncev in Albancev): vsi so dobili eno ime – »Neslovenci«. To je bolj nevtrarno ime za tiste, ki so v šovinističnem diskurzu imenovani »Bosanci«, »Boskurji«, »Bosanderosi«, »Boskoti«, »Balkanci«, »Čapci«, »Čefurji«, »Jugosi«, »Južnjaki«, »Ići«, »Slovenci z državljanstvom« ipd. (Velikonja, 2002a: 80)

Slovenske uradne kulturne ustanove seveda o njihovih kulturah ne vedo nič. Država prisotnost teh kultur hladno ignorira.

Hujša kot kulturna nevidnost oziroma kulturna tišina – neprisotnost v nacionalni kulturni produkciji – je skoraj dosledna kulturna stigmatizacija ljudi teh narodnosti v sodobni slovenski družbi. V slovenskih množičnih medijih se vsakodnevno ustvarjajo in reproducirajo stereotipi o »Neslovencih«, ki naj bi predstavljali nevarnost slovenstvu in njegovi kulturi. »Južnjaki« so predstavljeni kot nižji sloj ali celo kot kriminalci. (Velikonja, 2002c: 292)

»V televizijskih nanizankah, humorističnih oddajah in filmih se stereotipizirana podoba neizobraženega, neurejenega »Neslovenca«, ki slabo govori slovensko, simptomatično veže na nižje cenjena, slabo plačana dela ali na kriminalne aktivnosti.« Primer za to trditev sta nanizanki *Teater Paradižnik* Branka Djurića Djura in *TV Dober dan* Vojka Anzeljca, filmi *Blues za Saro* Borisa Jurjaševiča, *V leri* Janeza Burgerja, *Porno film* Damjana Kozoleta in mnogi drugi. (Velikonja, 2002a: 81) Čistilka Fata iz *TV Dober dan* je postala pravi fenomen – ljudje so jo hoteli videti v vsakem časopisu, televizijski oddaji, prireditvi, na vsaki veselici in reklami, pristala je celo na ovitku zgoščenke in na šolskih zvezkih. Med ljudmi je njena pojava postala izredno priljubljena, kljub (ali ravno zaradi) umazanim in razmršenim lasem, pomanjkljivem zobovju, strašnemu naglasu in slabem okusu za oblačenje.

V naših medijih in vsekdanjem jeziku se dostikrat govori o »balkanski kulturi« tudi kot o kulturi, ki jo gojijo Slovenci, ki so z mislimi in srcem še vedno v rajni Jugoslaviji. Za takšne ljudi se predpostavlja, da gojijo nerazumljivo nostalgijo po bivši skupni državi. Še več, pojavljanje tovrstnih vsebin se mnogokrat označi kot nekorektno, saj naj bi kazalo na nagnjenost udeležencev k ideji ponovnega združevanja Jugoslavije. Za opisano se v javnem diskurzu uporablja izraz »jugonostalgija«. Pojem »jugonostalgije« pa največkrat ni razumljen kot nekaj pozitivnega in povsem intimnega ampak kot pojem, ki vključuje potencialno politično grožnjo. »Jugonostalgik«, v skladu z javnim diskurzom, je nekdo, ki ne spoštuje nove slovenske države in jo v resnici s svojo naklonjenostjo do »Balkana« hkrati že spodkopava.

»Jugonostalgija« je dobila političen in slabšalen prizvok. »Jugonostalgija je bila na začetku devetdesetih let res sumljiva zadeva, politično pejorativen pomen ima še danes,« meni zgodovinar Božo Repe in dodaja: »spomnimo se le obtožb, da so nasprotniki vstopa Slovenije v Nato jugonostalgiki in da se jim toži po jugokomunizmu.« (Milek, 2003: 20)

»Balkanska kultura« v sodobni Sloveniji ni le nostalgčna, zazrta proti zlatemu obdobju jugoslovanske množične kulture, ni le nekakšen eskapizem v preteklost in tudi ni omejena zgolj na starejše »jugoslovanske generacije«.

Zdi se, kot da se v Sloveniji vsakršno pojavljanje »balkanske kulture« označi za »čefursko« ali »jugonostalgčno«, pri čemer noben izmed izrazov ne pomeni prav nič dobrega.

Moj cilj je pokazati, da ima »balkanska kultura« na Slovenskem veliko obrazov in je ne moremo zvesti le na »jugonostalgijo« oz. aktivnost »Neslovencev«. »Balkanska kultura« na Slovenskem ni nekaj monolitnega ampak se pojavlja v mnogih oblikah.

Samo pomislimo. »Balkanska kultura« v Sloveniji je na primer kultura, ki jo medsebojno gojijo »Neslovinci«. »Balkanska kultura« je tudi specifična urbana kultura v Sloveniji, ki se odvija med Slovenci. »Balkanska kultura« je kultura, ki jo še vedno gojijo generacije, ki so velik del svojih življenj preživele v bivši Jugoslaviji. Je tudi kultura, ki jo gojijo mladi, ki niso nikdar živeli v »Jugi«.

Na podobno dilemo kot sama, ko se sprašujem, kaj vse je »balkanska kultura« v Sloveniji, je naletel Velikonja (Velikonja, 2002c: 291) pri obravnavi sorodne tematike. Tako se v poglavju z naslovom »Slovenska kultura ali kultura na Slovenskem?« sprašuje: »katere ustvarjalce lahko uvrstimo med »Slovenske«: le tiste slovenskega rodu? tiste, ki so ustvarjali na Slovenskem, tudi tujerodne? ali le tiste, ki so na primer pisali v slovenščini?...«. (Velikonja, 2002c: 291)

Sama sem se odločila, da pod »balkansko kulturo« štejem vsako pojavljanje teh vsebin v Sloveniji, ne glede na to, ali so produkt Slovenca, starejše ali mlajše generacije, »Neslovenca«, priseljenca prve, druge ali tretje generacije. Tako sem se odločila zato, ker je »balkanska kultura« na slovenski način v vsakem primeru fuzija »balkanske kulture« s prvinami kultur na Slovenskem.

Z izrazom »balkanska kultura« označimo tudi priljubljenost in sprejemanje novih kulturnih produktov, uvoženih z ozemlja bivše Jugoslavije. Prav tako je to tudi kulturna produkcija z »balkansko« vsebino, nastala na ozemlju Slovenije.

Glede na aktivnost se »balkanska kultura« torej deli na sprejemanje »bivših domačih« kulturnih produktov in na ustvarjanje takšnih produktov.

Vse to so variante razumevanja »balkanske kulture«. Po mojem mnenju se »balkanska kultura« v Sloveniji izraža na vse zgoraj opisane načine.

Velikonja (2002a) pravi, da se je »balkanska kultura« na Slovenskem pojavila že prej, vendar je v devetdesetih pridobila svoje specifičnosti.

Izhajam iz ugotovitve Velikonje (2002a), da je »balkanska kultura« kot vsaka druga kulturna produkcija idealnotipsko sestavljena iz treh elementov, ki so v dejanskosti tesno povezani, se med seboj prelivajo in dopolnjujejo ter se jih zato ne da na lahek način ločiti. Prvič, gre za vidik inercije oz. tradicije, drugič, inovacije oz. samoopredelitve in tretjič, za vidik zabave, provokacije/subverzije in upora. (Velikonja, 2002a: 81)

Sama sprejemam omenjeno razdelitev »balkanske kulture« v Sloveniji, vendar mislim, da je smiselno te pojme obravnavati bolj posamično. Zato sem v nalogi »balkansko kulturo« razdelila v pet skupin.

Prva govori o »balkanski kulturi« kot o samoopredelitvi. Druga skupina opredeli »balkansko kulturo« kot tradicijo, tretja pa jo razume kot kulturno subverzijo oz. politično provokacijo. Četrta skupina vidi »balkansko kulturo« kot upor in peta skupina kot zabavo.

Te kategorije skušajo prikazati *kot kaj* se »balkanska kultura« v Sloveniji pojavlja, hkrati pa želijo pojasniti *zakaj* se ta kultura v tem prostoru ter v tem času sploh pojavlja. Ta klasifikacija »balkanske kulture« je zgolj teoretično pomagalo za razumevanje raznovrstnosti pojavljanja balkanskih vsebin v Sloveniji. Seveda je to le idealnotipska klasifikacija, ki se zaveda, da v realnosti takšno neproblematično klasificiranje ni mogoče in da so skupine medsebojno tesno povezane, ločnice med njimi pa so propustne.

4.2.1. »BALKANSKA KULTURA« KOT SAMOOPREDELITEV

4.2.1.1. »Neslovenci«

Z besedo »Neslovenci« se v javnem diskurzu označuje vse v Sloveniji živeče priseljence iz drugih republik nekdanje SFRJ in njihove potomce. Beseda »Neslovenci« se v slovenski javnosti uporablja kot vrednostno nevtralni korelat pejorativnih oznak »Bosanci«, »Čefurji«, »Čefoti«, »Čapci«, »Boskurji« V sovražnem govoru se zanje uporabljajo tudi besede: »Bitja s pol strešice«, »Južnjaki«, »Jugosi«, »Jugoklateži« in

mnoge še hujše zmerljivke. Še posebej žalostno je, da se takšna poimenovanja uporabljajo tudi v slovenskih medijih. (Kuzmanić, 1999: 22) Izraz »Neslovenci« označuje samo priseljence iz drugih republik nekdanje Jugoslavije in ne ostalih nejugoslovanskih tujcev. (Velikonja, 2002a: 80)

Slovenci dojemamo vse ljudi s področja nekdanje Jugoslavije kot tujce oziroma kot jih dostikrat poimenujemo – »Južnjake«. Za nas so vsi ljudje, ki prihajajo s področja, ki leži južno od reke Kolpe oziroma Sotle, enaki. »Južnjaki« pač.

»Vse posebne kulturne identitete se vtopijo v splošni potezi mistifikacije, pa naj bodo poimenovane s tem ali onim skupinsko zaničljivim izrazom/.../« (Debeljak, 2004: 96)

Zakaj je treba, da ljudi ločujemo med »nami« in »njimi«? Zakaj nenehno vzpostavljamo to nasprotje in diametralno nasprotni strani pripisujemo vse zlo? Videti je, da je to osnovni mehanizem vzpostavljanja samoidentitete. Brez poimenovanj, brez besed, brez označb ter brez konceptov človeka ni, ne obstaja. Človek je brez pečata simbolnega, zunaj dogovorjenih načinov sklepanja, samemu sebi tujec, saj se kot takega ne more niti zamisliti. Pred svojo tujostjo pa se človek seveda brani na vso moč. V ta namen poskuša izgrajevati in potem tudi ohranjati kar se da prepoznavne identitete. Da bi bil samemu sebi in soljudem prepoznaven, prepoznava sam v svojem okolju drugačne od sebe ter med sabo in njimi postavlja ločnice. Ločnice, onstran katerih so »tujci«. Novodobna filozofija prav pojav človeka, umeščenega v zemljevid različnih pomenov in hkrati ustvarjajočega te pomene, poimenuje za subjekt. Ker je subjekt učinek ideologije, ga šele označbe – kot so narodnost, verska pripadnost, spolna usmeritev idr. – omogočajo, saj bi bil zunaj polja teh konceptov le prazna forma. (Dekleva in Razpotnik, 2002: 31)

V Sloveniji živeči »Neslovenci« so predvsem ljudje, ki so v Slovenijo prišli po drugi svetovni vojni. To je skupina prebivalstva, ki se je v Slovenijo priselila predvsem iz ekonomskih razlogov, se pravi zaradi možnosti boljšega zaslužka in zaradi boljše kakovosti življenja v nekdanji najbolj razviti republiki skupne države. Priseljevanje v Slovenijo je bilo najmočnejše sredi šestdesetih let dvajsetega stoletja in v drugi polovici sedemdesetih let. V prvem obdobju se je največ ljudi priselilo iz sosednje Hrvaške in iz Bosanske krajine, v drugem pa so se priseljevali ljudje iz vse nekdanje Jugoslavije. Vzroki za priseljevanje so bili najprej gospodarski, kasneje pa tudi politični.

Priseljenci so se naselili predvsem v večjih mestih in industrijskih središčih, na primer v Ljubljani, Mariboru, Celju, Velenju, Jesenicah, Kranju, Kopru, Trbovljah idr. Po večjem deležu priseljencev med slovenskimi mesti izstopata predvsem Velenje in Jesenice ter slovenska obalna mesta. (Repolusk v Baltić, 2002: 164)

Poleg ljudi, ki so se v Slovenijo priselili, predstavljajo velik delež »Neslovencev« njihovi potomci, ki so se tu rodili.

Prebivalci iz drugih republik nekdanje SFRJ tvorijo v Sloveniji manjšino, saj njihovo število presega deset odstotkov celotnega prebivalstva. (Baltić, 2002: 164)

Ker gre za priseljence prve in druge generacije, lahko sklepamo, da ti ljudje niso popolnoma asimilirani ter gojijo svojo prvotno narodnostno identiteto. To lahko sklepamo iz dejstva, da ohranjajo svoj materni jezik, se družijo med seboj ter vzdržujejo kontakte z sorodstvom in prijatelji v svojih nekdanjih domovinah.

Dodati pa moram še eno misel o »Neslovincih«. Glede na večinsko razumevanje (tudi Velikonja in Stankovič) so »Neslovinci« vsi priseljenci iz drugih republik bivše Jugoslavije. V šovinističnem diskurzu naj bi bila sopomenka za »Neslovence« »Bosanci«, »Čefurji« ipd. Vendar sama čutim razliko med pojmom »Neslovinci« in na drugi strani izrazom »Čefurji«.

V mojem pojmovanju je oznaka »Neslovenec« skoraj nevtralna oznaka za nekoga, katerega korenine pač niso slovenske. Medtem ko izraz »Čefur« čutim kot slabšalni, kot oznako za nekoga, ki je neizobražen, pripadnik nižjega socialnega sloja ali celo pripadnik marginalne skupine. Baltić (2002: 165) pravi, da se oba izraza uporabljata predvsem v zvezi z delavskim razredom in kriminalnimi združbami. Oznake »Bosanec«, »Čefur«, »Južnjak« ipd. torej ne delujejo kot etnične, temveč kot vrednostne socialne oznake.

Med Slovenci velja prepričanje, da so ljudje, ki so se priselili v Slovenijo iz bivših jugoslovanskih republik manj izobraženi kot Slovenci, oziroma da so sploh brez izobrazbe. To pa, glede na statistične podatke, ne drži. Podatki iz popisa prebivalstva iz 1981. leta ne kažejo večjih odstopanj tako Slovencev kot priseljencev od republiškega povprečja. Po teh podatkih je v priseljenški populaciji le nekaj več ljudi z nižjo stopnjo izobrazbe, a jih je prav tako več z visoko izobrazbo kot med Slovenci.

Ti podatki so, glede na prevladujoč stereotip o »Neslovencih«, presenetljivi. Vendarle je treba vzeti v ozir dejstvo, da ti podatki veljajo le za stalno prebivalstvo, ne vključujejo pa sezonskih delavcev, ki v zelo velikem številu prihajajo v Slovenijo. (Dekleva in Razpotnik, 2002: 26)

Poimenovanje »priseljenci druge generacije« je ustaljen termin, ki ga uporabljajo mnogi avtorji in je tudi vsebinsko zadovoljivo ustrezen. O priseljencih druge generacije se pogosto govori v povezavi s povečano kriminaliteto, o čemer pa, zaradi obširnosti tematike, tu ne bom razpravljala. (To tematiko dobro obdelata Dekleva in Razpotnik, v delu *Čefurji so bili rojeni tu.*) Rada bi le prikazala, zakaj se ustvarja povezava med priseljenostjo in kriminaliteto in kako je mogoče razumeti subkulturo oz. subkulturno sceno priseljencev druge generacije v Sloveniji.

Položaj priseljencev druge generacije se od položaja njihovih staršev razlikuje po več ključnih značilnostih. Predvsem se v gostiteljsko državo niso priselili po lastni volji in pri tem niso bili motivirani z neugodnimi ekonomsko-političnimi pogoji emigrantske dežele. Rojeni so bili v državi gostiteljici in tu so izpostavljeni socializacijskim vplivom. Zato imajo pripadniki druge generacije, v primerjavi s svojimi starši, višje razvite aspiracije, težijo k materialnemu uspehu, ki ga določa potrošniška dužba, se bolj zavedajo svoje prikrajšanosti in socialno-ekonomske neenakosti ter so zato razočarani nad državo gostiteljico (za razliko od njihovih staršev, ki jim je ta država omogočila več, kot država, iz katere so prišli). Za prvo generacijo velja, da z migracijo izboljša življenjske pogoje, njeni interakcijski vzorci ostajajo večinoma povezani z lastno etnično skupnostjo, stiki z večino pa so omejeni na področje dela. To pa ne velja za drugo in naslednje generacije, pri katerih se kažejo procesi marginalizacije z rastočo socialno dezorganizacijo in patologijo ter procesi njihove etnizacije. (Trnovšek, 1996) Pri drugi generaciji, socializirani v okolju izseljenske skupnosti, v izolaciji od večinske kulture in družbe, je veliko možnosti za socializacijsko neskladje med primarno in sekundarno socializacijo. (Berger in Luckmann v Dekleva in Razpotnik, 2002: 41)

V slovenski družbi so »Neslovenski« otroci zaradi svoje narodnostne pripadnosti deležni podcenjevanja, zasmehovanja, šikaniranja. »Kolikor bolj se počuti otrok odrinjenega v družbi in kolikor manj se uspe v novi sredini uveljaviti (zaradi slabega znanja jezika, šolskega sistema, socialno-ekonomskega statusa družine, ksenofobije in predsodkov domačinov), toliko bolj doživlja krizo identitete, ki je vidna bodisi v agresivnosti ali pa v regresivnem in nezrelem obnašanju in različnih strahovih.« (Trnovšek, 1996: 153)

V skupini priseljencev druge generacije Trnovšek (1996), zaradi že omenjenih razlogov, zazna mnoge družbene prikrajšanosti, posebej na izobraževalnem in zaposlovalnem področju, kar pomeni blokirane poti do uspeha. Vse to vodi v posebno mentalno stanje: občutke podrejenosti, negotovosti, apatije, brezupa, odtujenosti, nižjega samospoštovanja. Vse te frustracije lahko pripeljejo do iskanja drugačnih rešitev ter do postopnega izoblikovanja alternativnega vrednostno-normativnega sistema, različnega od kulture imigrantske družbe ali njej nasprotnega. (Trnovšek, 1996)

Frustracije priseljencev druge generacije ne vodijo avtomatično v agresivno ali kriminalno vedenje. Je pa to razlaga, zakaj se takšno vedenje pri tej skupini, v nekem odstotku ljudi, lahko pojavi. To je tudi razlaga, zakaj ljudje priseljence druge generacije v Sloveniji tako pogosto povezujemo z agresijo in kriminaliteto.

4.2.1.2. Samoopredelitev

Velikonja (2002a: 85) pravi, da večina pripadnikov »balkanske kulture« na Slovenskem nima posebnega imidža ali načina oblačenja. Izjema so t.i. »Čapci« oz. »Dizelaši«, imenovani tudi »Šminkerji ali »Čefurji«. To so opazne skupine mladih druge generacije priseljencev v Slovenijo. Tvorijo skorajda subkulturo, saj jih druži poreklo, materni jezik, slojevska pripadnost, način življenja, podobne kulturne izbire. Živijo v določenih predelih mesta, obiskujejo določene srednje šole in zahajajo v iste lokale. Njihov imidž je idealnotipsko precej jasno določen, takšen kot na primer na srbskem televizijskem programu *TV Pink*. Dekleta nosijo oprijete zgornje dele oblačil z vpadljivimi dekolteji, na telo pripite hlače ali mikro krila, čevlje z visokimi petami, veliko zlatega nakita, imajo večinoma dodelan make-up in praviloma dolge lase. Fantje češejo svoje kratke lase nazaj, pričeske so močno utrjene z geli oz. briliantino, nosijo večinoma bele ali svetlobarvne srajce z dolgimi rokavi, športne majice in kavbojke kakšne izmed natanko določenih znamk (*Diesel* ali *Levi's*). Obuti so v *Yellow Cab* obutev, obvezne so zlate verižice, zapestnice včasih tudi prstani. Za bolj sproščene priložnosti nosijo fantje trenirke kakšne izmed bolj znanih blagovnih znamk (od tod tudi slabšalno poimenovanje »trenirkarji«). Pogosto vozijo stare zastave yugo ali stoena, tisti malo bolj premožni pa kakšne močnejše in novejše avtomobile, v katerih na ves glas poslušajo turbofolk glasbo. (Velikonja, 2002a: 85)

V tem smislu je pripadnost »balkanski kulturi« mogoče razumeti kot način samoopredelitve. Dokaz za to trditev je dejstvo, da so šovinistični nazivi z najprej negativnimi pomeni pridobili postopoma afirmativne pomene med nekatero »neslovensko« mladino. Te skupine mladih so se same začele opredeljevati za »Čefurje«, »Čapce«, »Dizelaše« ipd. v pozitivnem smislu. (Dekleva in Razpotnik, 2002: 27) O tem priča tudi bedž, ki se je pojavil med njimi: gre za simbol Evropske unije (krog iz rumenih zvezdic na temno modri podlagi), v katerem piše *Euro Čefur*. Povedano s parafrazo gesla gibanja *Black Power* iz časov boja za emancipacijo Afroameričanov v ZDA: »Ponosen, da sem "Čefur"!« V starem delu Šiške je nastal grafit, ki pravi: *Welcome in Šiška – Območje čefurjev*. Ob uspehih športnih reprezentanc Srbije in Črne Gore ali Bosne in Hercegovine je opaziti bučno proslavljanje. (Velikonja, 2002a: 84)

Cerar (2002) piše o priljubljenosti srbske turbo folk televizijske postaje *TV Pink*. Pravi, da je postala ena izmed najbolj gledanih satelitskih postaj pri nas. Generalni sekretar Združenja kabelskih operaterjev je povedal, da raziskav gledanosti satelitskih programov sicer ne delajo, da pa ima *TV Pink*, ki je plačljiv program, v svoji ponudbi več kot 90 odstotkov kabelskih operaterjev.

O tej televizijski postaji je Aida Kurtović povedala: »na *TV Pink* gledam bolj kot na sociološki fenomen. Je pa res, da je postala moda *TV Pink*, ki jo furajo ženske v Srbiji (veliki joški in napumpana usta), popularna tudi v Sloveniji.« (Cerar, 2002: 2)

Iz dejstva, da imajo mlade »Neslovenke« in »Neslovenci« prepoznaven način oblačenja in tudi celoten imidž, ki posnema tistega s srbske televizijske postaje *TV Pink*, lahko sklepamo, da obstaja znotraj skupine mladih »Neslovencev« skupna zavest o »našosti«, o skupni pripadnosti, oziroma o sorodnosti med njimi. Prav tako nam njihov kod oblačenja, ki je prepoznaven, govori o tem, da želijo biti kot »Neslovenci« prepoznani znotraj lastne skupine, ravno tako pa tudi zunaj nje. Že sam stil oblačenja nam pripoveduje o njihovi samoopredelitvi za »Neslovenec«.

Če se priseljenci druge generacije sami vsakodnevno opredeljujejo za »Neslovenec«, to pomeni, da v njihovih očeh, biti »Neslovenec« ni nekaj, kar bi bilo treba skrivati, ampak to eksplicitno poudarjajo. Predpostavimo lahko, da sami lastni narodnostni pripadnosti pripisujejo bolj pozitiven pomen, kot jim ga pripisuje večina Slovencev.

S stališča samoopredelitve je bila zanimiva radijska oddaja z naslovom *Nisam ja odavde*, ki je bila na sporedu alternativnega radia *Radio Študent* iz Ljubljane vsako nedeljo opoldne od sredine leta 1991 do oktobra 1997. Oblikovala in vodila jo je Aida Kurtović v bošnjaškem jeziku (v prijedorščini, kakor je svoj jezik sama imenovala), predstavljala pa je neke vrste odprto tribuno »neslovenske« populacije z razgovori v živo, s tematskimi diskusijami in intervjuji s pomembnimi osebnostmi iz območij nekdanje SFRJ. (Cerar, 2002: 1) Aida je ves čas spremljala vojno na območju nekdanje Jugoslavije, ljudi oskrbovala z informacijami o razseljenih in pogrešanih osebah in družinah, z novicami z bojišč in iz drugih delov nekdanje skupne države, vse skupaj pa je bilo začinjeno z značilnim humorjem in z veliko jugoslovanske rock, pop in etno glasbe. Aida je z oddajo *Nisam ja odavde* dosegla visoko poslušanost, veliko pohval in nagrad. Leta 1994 je prejela nagrado *Zlata ptica* za najboljšo radijsko oddajo v Sloveniji. (Ceglar, 1999: 82)

Slovenci imajo večinoma negativno mnenje o »Neslovencih«. O njih obstajajo mnogi stereotipi in še več predsodkov. Nemalokrat med ljudmi slišimo in v medijih beremo obračunavanja z »Neslovenci«, ki jih lahko mirno označimo vsaj za nacionalistična. Vendar se v tej nalogi ne bom posvetila tej obsežni temi.

Raje bom omenila zelo zanimivo raziskavo, ki me je nemalo presenetila. Izvedel jo je Baltić (2002), ki je samega sebe opredelil za pripadnika »neslovenske« manjšine, in opisuje stanje iz nasprotnega zornega kota. Govori namreč o predsodkih »Neslovencev«, ki živijo v Sloveniji, do večinskega slovenskega prebivalstva. V raziskavi je pokazal, da ravno tako kot imamo Slovenci predsodke do »Neslovencev«, gojijo tudi slednji do večinskega prebivalstva določene predsodke. Največkrat, pravi Baltić, gojijo »Neslovenci« do Slovencev negativna mnenja in čustva. V določenih okoliščinah, za določene ljudi, pravi avtor, lahko tudi beseda Slovenec igra vlogo žaljivke.

Večina anketirancev (57,5 odstotka) »neslovenskega« porekla je Slovence opisala z eno izmed negativnih besed, kot na primer: Slovenčki, hlapci (najpogostejši odgovor znotraj te zbirke), gnoj, zahrbtni, hinavci, nesramni, nevoščljivci, nacionalisti, glupi, budale, reve, pijanci, hladni idr. Slovenci naj bi bili slabši od »Neslovencev« v pretirani zaprtosti, zadržanosti, nezaupljivosti, nedružabnosti, dvoličnosti, egocentričnosti, nezanesljivosti, črnogledosti, hladnosti idr. Hkrati so, ko so morali anketiranci navesti, v čem so »Neslovenci« boljši od Slovencev navedli, da so boljši v higieni,

odkritosrčnosti, družabnosti, gostoljubju, prijateljstvu, delavnosti, sprejemanju drugačnosti, prijaznosti, radodarnosti idr. Med »Neslovenci« pa je tudi nekaj simpatizerjev Slovencev. Približno petina (20,5 odstotka) »Neslovencev« je Slovence označila za pozitivne, menili so, da so Slovenci dobri, delavni, pridni, marljivi, v redu, kulturni, potrpežljivi, pametni, varčni, pazljivi, idr.

Baltić zaključuje, da med »Neslovenci« mrgoli predsodkov o Slovencih in da so le-ti v določenih primerih že tako intenzivni, »da se jih tudi najbolj zagnan in dodelan rasistični diskurz ne bi sramoval«. Očitno je, da posameznikova izpostavljenost predsodkom ne odpravi njegove potrebe po ustvarjanju lastnih »drugih«. Ko gre za predsodke, nedotakljivih ni. Po potrebi lahko vlogo »grešnega kozla« odigra kdorkoli. Razlog je v tem, da se na prvi pogled življenje s predsodki zdi lažja pot: svojo pozitivno podobo gradimo z zatekanjem k poniževanju drugih, da bi s tem sami sebe prepoznali za večvredne. (Baltić, 2002)

Če že govorimo o samoopredeljevanju in kolektivni identiteti se tu za hip zazrimo v težave, ki jih lahko ima po razpadu Jugoslavije marsikateri bivši Jugoslovan. Prehodnost ljudi med republikami je bila nekdanj velika, saj so se vsi počutili pripadnike enega naroda – to je jugoslovanskega. Logična posledica tega je, da so bile migracije znotraj Jugoslavije večje, prav tako pa število zakonskih zvez med pripadniki različnih republik. Ko je nacionalno mešan par imel potomce, ki so živeli v eni izmed republik, so se le-ti počutili Jugoslovane. Kljub temu, da se zaveda, da so vse identitete – še posebno kolektivne – namišljene, se Đokić (2002: 57) sprašuje, kaj se je zgodilo z ljudmi, ki so se resnično počutili Jugoslovane, zdaj ko države, s katero so se identificirali, ni več. Mnogi ob tem doživljajo krizo identitete, saj ne morejo z lahkoto sprejeti nove, mnogo ožje nacionalne identitete. (Đokić, 2002)

O svojih občutjih pripoveduje Dubravka Ugrešić, pisateljica mešane narodnosti (1999: 290): »Med Slovenci, Hrvati, Bosanci, Srbi, Črnogorci, Albanci, Makedonci sem se počutila (tako sem se tudi podpisovala v identifikacijskih dokumentih) kot Jugoslovanka: prebivalca Jugoslavije, mešana, bastard, anacionalna, neopredeljena, nacionalno indiferentna...« »Danes sem nihče. Ali vsakdo. Na Hrvaškem bom Srbkinja, v Srbiji Hrvatica in Albanka, v Sloveniji Bosanka, na Bolgarskem bom Turkinja, v Turčiji Grkinja, v Grčiji Makedonka...Kulturni bastardizem, etnična »shizofrenija«, multiplicirana, transkulturna identiteta – ti so moj naravni izbor.«

Kot rešitev problema si je skupina Jugoslovanov zamislila kreacijo nove Jugoslavije, vendar v virtualnem prostoru. Ustanovili so spletno stran, ki se imenuje *Cyber Yugoslavia*. Virtualna Jugoslavija ima danes (24.08.2004) že 16 112 državljanov, državljanstvo pa lahko dobi vsak, ki se počuti Jugoslovana in za državljanstvo zaprosi. Ustanovitelji nameravajo zaprositi za članstvo v Združenih narodih takoj, ko bodo imeli dovolj (pet milijonov) prebivalcev. Zaposili bodo tudi za dvajset kvadratnih metrov ozemlja, na katerem bodo postavili svoj strežnik. Ker je virtualni prostor neomejen, ne more priti do sporov glede teritorija, kar je bil eden izmed razlogov za propad Jugoslavije, menijo ustanovitelji navidezne Jugoslavije. (www.juga.com)

4.2.2. »BALKANSKA KULTURA« KOT TRADICIJA

»Balkansko kulturo« kot tradicijo lahko doživljajo in gojijo le ljudje, ki so velik del svojega življenja preživeli v nekdanji Jugoslaviji in so se neko obdobje identificirali z jugoslovanstvom. Zgoraj sem govorila o nepravilnosti dojemanja »balkanske kulture« kot zgolj »jugonostalgije«, trdim pa, da predstavlja »jugonostalgija« velik del »balkanske kulture« na Slovenskem.

Ko tu omenjam »jugonostalgijo« je nujno, da opozorim, da je tovrstna nostalgija popolnoma brez politične konotacije. Gre za nostalgijo ljudi po širšem geografskem in večnarodnem kulturnem prostoru. Gre tudi za žalost za osebno preteklostjo, za mladostjo, za časi, ki jih nikdar več ne bo. Tu obravnavana »jugonostalgija« ne implicira nikakršnih političnih preferenc ali teženj.

Vladimir Arsenijević, eden izmed urednikov *Leksikona Yu-mitologije* (2004), pojasnjuje, da smo mi vsi, »od Vardara pa do Triglava« nagnjeni k retrospektivni utopiji. »Odkar svet stoji, ljudje verjamejo, da so lepši časi preteklost. Kar je v psihološkem smislu seveda razumljivo in naravno: na Jugoslavijo nas ne veže nič slabega, je del naše skupne preteklosti in nikdar več je ne bomo dobili nazaj. Ja, v senci mračnega socializma smo imeli in gledali vojaške parade, živeli pod fasado trdega komunizma, toda pravih političnih nasprotnikov nismo imeli, zato se je ljudem zdelo, da živijo lagodno.« (Arsenijević v Maličev: 2004: 19)

Starejše generacije gojijo naklonjenost do kulturnih produktov, ki so jih imele rade v svojih mlajših – »jugoslovanskih letih«. Te generacije se še vedno lahko počutijo navezane na kulturo iz »dobrih starih časov«. Kulturne izbire starejših generacij –

poudarjam, da ne zgolj tistih neslovenskega rodu v današnji Sloveniji – so tudi nostalgične in središčijo okoli kulturnih izdelkov iz polpreteklosti: glasbe, filmov, športa, politične ikonografije, elementov iz vsakdanjega življenja ipd.

Nekateri jugoslovanski filmi in nanizanke so ostale izredno priljubljene in uživajo pri »jugonostalgikih« kultni status. Le-te so pogosto predvajane na različnih slovenskih televizijskih postajah, na primer filmi *Ko to tamo peva* (1980) in *Maratonci trče poslednji krug* (1982) Slobodana Šijana, *Sječaš li se Dolly Bell* (1981), *Otac na službenom putu* (1985) ter *Dom za vješanje* (1989) Emirja Kusturice, tako imenovani »partizanski filmi« tipa *Bitka na Neretvi* (1969) Veljka Bulajića in *Sutjeska* (1973) Stipeta Delića; potem so tu nanizanke kot so *Grlom u jagode* Srdjana Karanovića, *Naše malo misto* Miljenka Smojeta, ali *Otpisani* ter *Povratak otpisanih* Aleksandra Djordjevića iz sedemdesetih let, *Kuda idu divlje svinje* Ivana Hetricha ali pa televizijske oddaje tipa *Top lista nadrealista* v kateri je blestel Branko Đurić – Đuro. Podobno je tudi z nekaterimi najbolj priljubljenimi stripi iz tega obdobja; na primer *Alan Ford*, *Zagor*, *Veliki Blek* in pa domačim *Mirko in Slavko*. (www.geocities.com/you_leksikon/home.html)

Na področju popularne in alternativne glasbe so bili v zadnjih trinajstih letih v Sloveniji zelo dobro obiskani koncerti starih jugoslovanskih rock in punk skupin. Zelo priljubljeni so še vedno *Atomsko sklonišče*, *Partibrejkers*, *KUD Idijoti*, *Disciplina kičme*, *Zabranjeno pušenje*, *Električni orgazam*, *Time (After Time)* in posamezni izvajalci kot so *Goran Bregović*, *Vlatko Stefanovski*, *Vlada Divljan (z Old Stars Bend)*, *Josipa Lisac*. Po trinajstih letih so še vedno razprodani koncerti tako imenovanih jugo-pop skupin in pevk ter pevcev, kot so *Parni valjak*, *Plavi orkestar*, *Crvena jabuka*, *Prljavo kazalište*, *Djordje Balašević*, *Tereza Kesovija*, *Zdravko Čolić*, *Mišo Kovać*, *Oliver Dragojević*, *Vlado Kalember* in drugih. Njihove pesmi, koncerti in videospoti so redno predstavljeni na vseh slovenskih radijskih in televizijskih postajah ter na raznih prireditvah. Zelo dobro se prodajajo albumi in različne kompilacije, z naslovi tipa *Legende Yu-rocka*, *Najbolji pop hitovi iz sedamdesetih/osamdesetih*, *Yugo-rock balads* idr. Police v slovenskih glasbenih trgovinah so razporejene ne le po glasbenem žanru ampak tudi glede na to, od kod glasba prihaja. Izdelki so razporejeni po oddelkih za domačo glasbo, tujo glasbo; med obema pa najdemo še neobičajno tretjo kategorijo, ki je imenovana bivša domača glasba. Kategorija bivše domače glasbe vključuje glasbene

izdelke s področja nekdanjih jugoslovanskih republik in pri nas uživa še vedno nek izjemen status tudi v glasbenih trgovinah. (Velikonja, 2002a: 82)

Mnogi se dobro spominjajo uspehov zmagovalnih jugoslovanskih športnih reprezentanc in klubov na primer košarkaške, rokometne in nogometne reprezentance ter nogometnih klubov kot so *Crvena zvezda*, *Dinamo*, *Hajduk*, *Partizan* idr.

Navezanost generacij, ki so velik del življenja preživele v Jugoslaviji, na popularnokulturne produkte kot so filmi, nanizanke in glasba, se mi zdi povsem razumljiva. V adolescentskem obdobju človekovega življenja imajo popularnokulturne kategorije kot so film, glasba, čtivo, šport še posebej velik pomen. Skozi različne izbire tovrstnih kategorij mladostniki izoblikujejo lastno identiteto, oziroma tudi drugače, v tem obdobju imajo adolescenti potrebo po izražanju lastne individualnosti skozi določene izbire popularnokulturnih izdelkov. Skozi različne izbire določenih žanrov popularnokulturnih izdelkov izražajo lastno individualno in družbeno držo, na podlagi teh izbir se tudi znotraj generacije mladostnikov oblikujejo različne skupinske identitete.

Zato lahko sklepamo, da so posamezniki na te izbire še posebno navezani, saj imajo ti produkti zanje osebno emocionalno vrednost. Opazila sem tudi, da okus za glasbo, film, TV produkcijo človek razvije skozi obdobje adolescence, in ko je ta osebostni razvoj končan, nakako vztraja pri svojem izboru skozi vse življenje. Morda ima pri tem svoj delež tudi nostalgija po mladosti in lepi spomini vezani na te izdelke.

V zavesti ljudi so še vedno žive osebnosti in elementi iz političnega življenja iz socialistične Jugoslavije, na primer partizanske ikonografije, rdeče zvezde, srpa in kladiva pa tudi podobe maršala Tita. Po javnomnenjskih raziskavah (SJM 95/3 in SJM 98/2) je bil Tito šesta oz. četrta najpomembnejša osebnost v slovenski zgodovini. (Toš v Velikonja 2002a: 82)

Tito je bil v zadnjih letih obdelan v različnih množičnokulturnih medijih. V televizijskih humorističnih oddajah ga je oživil igralec Ivo Godnič, ki ga je včasih spremljala v Jovanko Broz oblečena igralka. Igralec Godnič je v televizijski oddaji *Polnočni klub* povedal, da ima kot Titov imitator dela vedno več in ne vedno manj. Tudi sam igralec je presenečen nad neusahljivo željo ljudi po oživljanju Tita, ki ga vedno več vabijo na različne prireditve, zasebne zabave, poroke in celo otroške krste.

Leta 1994 je Matjaž Srebotnjak, danes filmski režiser, oblikoval spletno stran www.titoville.com, ki je še zmeraj zelo obiskana. Na spletni strani so zbrani podatki o Titu, njegove fotografije, njegovi govori, filmografija, pesmi o njem, knjige, šale...

Spomladi 2004 so na večih krajih po Sloveniji krajani obnovili napise na okoliških hribih, ki so nekoč tam že stali. Mnogo prahu je bilo dvignjenega zaradi napisov *Tito in Naš Tito* na hribu nad Novo Gorico in tudi drugod po državi. Ta dejanja bi raje kot k nostalgiji štela k izražanju upora proti nasilni pozabi in ignoriranju lastne preteklosti.

Življenje v Jugoslaviji je bilo na vseh področjih prežeto s politično propagando in indoktrinacijo skozi komunistično simboliko. Eden izmed napihnjenih fenomenov takratnega časa je bil tudi kult voditelja. V »našem« voditelju so bile združene vse vrednote takratnega sistema, on sam je kot ikona predstavljal simbol vseh simbolov. Tito je v tistih časih pomenil gotovo pot v lepšo in varno prihodnost. Kot takšen se je skozi mnoga leta nenehne propagande zasidral v podzavestih ljudi. Kasneje je Tito umrl in Jugoslavija je razpadla. Na dan so prišla tudi nekatera manj lepa dejstva o Titu, vendar je videti, da je simbol Tita močnejši od dejstev, ki bi ga lahko diskreditirala.

Zgoraj opisano povpraševanje ljudi po »reinkarnacijah« Tita bi lahko razložila s težavnimi situacijami, v katerih so se znašli mnogi ljudje v novem, neusmiljenem, marsikdaj krutem družbenem sistemu. Zaradi časovne distance od socialističnega obdobja, je marsikdo ohranil v spominu le dobre stvari iz življenja v nekdanji Jugoslaviji. Prav tako mnogi povezujejo Tita – posebitev Jugoslavije – z lagodnim življenjem. Ljudje obujajo ikono Tita, saj je zanje simbol socialne varnosti in varne prihodnosti.

Ostali so spomini tudi na druge vidike kulture in mitologije vsakdanjega življenja iz tistih časov. Izdelki iz vsakdanjega življenja, ki nam prikličejo v spomin staro »Jugo« so na primer avtomobili *Fičo*, *Zastava Yugo* ali *101*, gospodinjski pripomočki *EI Niš*, *Iskra*, razglednice z motivi z Jadrana, dalmatinski *belcanto*, cigareti *Filter 57*, *Drina*, *Morava*. Dobro se spominjamo prehrambenih izdelkov, ki smo jih imeli radi, na primer čokoladice *Životinjsko carstvo* ali *Seka i braco*, prigrizki *Smoki*, *Čipi-čips* in *Kviki-gric*, topljeni sir *Buco*, *Zdenka* sir, *Viki* krema, *Eurokrem*, čokoladna *Tortica*, Kraševe *Bajadere*, *Ledo* sladoledi, pijače *Cockta* in *Cedevita*. (Arsenijević, 2004) Seveda ne smemo pozabiti na »balkanske« kulinarne specialitete, ki so tudi danes obvezen del

vsakega slovenskega piknika ali veselice. Za te priložnosti ni boljšega kot so čevapčiči, pljeskavice, kajmak, ajvar, burek, baklave, in za odpiranje apetita šljivovica ali loza.

V nekaterih slovenskih mestih in krajih so imena ulic, trgov in ustanov ohranila poimenovanja povezana z jugoslovanskim obdobjem slovenske zgodovine: še se imenujejo po Titu, raznih partizanskih prvoborcih, Strossmayerju, Frankopanih in raznih pobratenih mestih iz nekdanje Jugoslavije ipd. Impresivni kamniti ali železni spomeniki Titu, drugim povojnim političnim osebnostim in dogodkom iz druge svetovne vojne so dočakali različne usode – od ohranitve do odstranitve. (Velikonja, 2002a: 82)

»Jugonostalgijo« v smislu pogrešanja širšega geografskega in kulturnega prostora je opaziti tudi na nivoju tako imenovane visoke kulture. Slovenske kulturne institucije so začele obnavljati vezi s sorodnimi institucijami in posamezniki iz območja nekdanje skupne države. Naša gledališča (Drama, Slovensko mladinsko gledališče idr.) gostujejo v Beogradu, Zagrebu. Srbska, hrvaška in bošnjaška gledališča pa gostujejo pri nas. Filmski ustvarjalci se že nekaj časa povezujejo v koprodukcije s srbskimi, hrvaškimi in bosanskimi ustvarjalci. Lep primer uspešnosti tovrstnega sodelovanja je film *Nikogaršnja zemlja*, s pomočjo katerega je prišla tudi Slovenija do svojega koščka oskarja.

»Seveda sem jugonostalgik,« pravi slovenski igralec Radko Polič. »Predvsem imam nostalgijo po ljudeh, s katerimi sem delal, za kulturnim prostorom. Če nekomu vzameš otroka, si bo želel samo to, da bi otroka dobil nazaj. S kulturniki je isto. Nam ne smete vzeti prostora, ta prostor je naš otrok.«

Jugonostalgija, sploh v tako imenovani elitni kulturi, je vsekakor nostalgija za večnacionalnim prostorom. Zanja je neprecenljiv odziv drugih nacionalnosti na določen kulturni produkt, saj imajo le-te drugo percepcijo stvari.

»V osemdesetih letih si objavil knjigo v slovenščini in potem lahko pričakoval vsaj petdeset kritik, recenzij in predstavitev v ostalih republikah nekdanje Jugoslavije, česar si danes ne moremo niti zamisliti,« spomni pisatelj in pesnik Aleš Debeljak. (Milek, 2003: 20)

4.2.3. »BALKANSKA KULTURA« KOT KULTURNA SUBVERZIJA IN POLITIČNA PROVOKACIJA

»Balkanska kultura« se v Sloveniji pojavlja tudi kot oblika kulturne subverzije in politične provokacije. Bolj kot je »balkanska kultura« subverzivna in provokativna danes, je to lahko bila na začetku devetdesetih let, ko se je Slovenija pripravljala na veliko spremembo ali pa kmalu po osamosvojitvi države.

Približno v istem času, ko si je slovenska politika žolčno prizadevala za odcepitev Slovenije od Jugoslavije, vsa slovenska javnost pa jo je v tem evforično podpirala, se je začel med urbano mladino širiti nek oporečniški duh. Pojavilo se je težko pojasljivo vzneseno navdušenje nad vsem balkanskim. »To sicer nikakor ni bilo politično gibanje, ta del mladih je najpogosteje izražal ravnodušnost do projekta slovenske odcepitve, kljub temu pa je ta kulturni obrat slovenske mladine v trenutku osamosvajanja te dežele več kot zanimiv. V popolnem nasprotju z uradnim diskurzom se namreč v tem času za del urbane mladine vse balkansko spremeni iz simbola slabega v simbol dobrega.« (Stankovič, 1999: 46)

V času mlade, prerojene slovenske nacionalne identitete se je evforija nad vsem balkanskim materializirala v Balkan sceni, kot so to subkulturno sceno poimenovali pripadniki sami. Temeljno prizorišče Balkan scene je Balkan žur, na katerem se zbirajo pripadniki več različnih subkultur, kot tudi populacija, ki je brez izrazite subkulturne identitete, na primer študentje in dijaki. Vsi skupaj tvorijo sceno, ki je omejena na trajanje posameznega žura, po koncu pa se večina posameznikov prerazporedi po drugih scenah in družbenih skupinah, ki imajo trdnejšo identiteto.

V razpravi o Balkan sceni je dobro najprej pojasniti sam pojem Balkana v tej besedni zvezi. Že na prvi pogled je jasno, da to ni nikakršna balkanska scena, ampak veliko bolj jugoslovanska scena.

Pridevnik Balkan je v tej zvezi sicer avtohtonega izvora, vendar je glasba, ki je bistvenega pomena za to sceno, dejansko jugoslovanskega in ex-jugoslovanskega in ne širšega balkanskega izvora. (Ceglar, 1999: 75) Vzpostavi se vprašanje, zakaj se je tovrstna scena poimenovala za balkansko? Tomc (1998: 41) o tem pravi: »Ne glede na namen, je funkcija takšnega početja jasna: vzpostavljanje bolj jasnih kulturnih mej do Neslovencev, kar je druga beseda za tujce iz nekdanje Jugoslavije«. Vendar menimo, da obstaja presežek, ki etiketo Balkan investira v politično provokacijo. Medtem ko je na

začetku devetdesetih let slovenski mainstream na ravni politike zavračal vse, kar je bilo v zvezi s pojmom Jugoslavija, se je na kulturnem nivoju vzpostavila pojmovna dihotomija Evropa : Balkan. Preko te dihotomije smo se Slovenci istovetili z Evropo, druge južnoslovanske narode pa z Balkanom. »Dajanje drugih narodov iz nekdanje Jugoslavije pod skupni imenovalec in poudarjanje superiornosti slovenskega naroda je dajalo pripadnikom Balkan scene dobro identifikacijsko točko z izrazom Balkan.« (Ceglar, 1999: 76) Balkan scena se je hotela tudi s svojim imenom ponorčevati iz naglo napihnjene občutka slovenske superiornosti nasproti narodom iz nekdanje skupne domovine. S tem je morda želela slovenski družbi postaviti zrcalo, v katerem naj bi le-ta spregledala lastno hipokrizijo ob sprenevedanju o neobstoju vezi s čemerkoli, kar prihaja z juga.

Provokativni presežek oznake Balkan izhaja tudi iz samoetikete, ki si jo je nadela skupina mladih, večinoma slovenskega rodu. Če bi Balkan žur organizirala skupina priseljencev iz drugih republik, bi bil to za večino manjši kamen spotike, saj bi v času močnejših nacionalnih čustev ta pojav preprosto odpisali kot nekaj, kar je zunaj našega sistema, zunaj slovenskega naroda. Problem pa je nastal, ker se je za balkansko opredelila skupina ljudi, ki po večinskem pojmovanju za to ni imela nobenih razlogov. »Osnovno sporočilo scene je bilo: Balkanci s(m)o med nami, tega se ne sramujemo, na to smo pravzaprav ponosni.« (Ceglar; 1999: 76)

Prvi Balkan žur je bil organiziran 29. novembra 1990 v ljubljanskem Klubu B-51 na Gerbičevi ulici. Žur je organizirala skupina posameznikov z imenom VIZUM SVIM, ki je bilo sestavljeno iz začetnic njihovih imen. Z imenom so provocirali takrat že razrasli slovenski nacionalizem, dodatno politično nekorektno noto pa je prispeval datum zabave, saj je bil 29. november jugoslovanski dan republike in v SFRJ najpomembnejši državni praznik.

Balkan žur je bil pomembna novost v dejavnosti Kluba B-51, bil pa je eden izmed tematskih večerov, ki naj bi razširili tamkajšnjo ponudbo. Bistvenega pomena za dobro zabavo je glasba, ki jo vrti didžej, prvotno se je na Balkan žurih vrtela rockerska glasba s področij bivše Jugoslavije, nastala med 70. in 90. leti. Glasbo in ples so včasih spremljale tudi tipične kulinarčne specialitete z območja nekdanje Jugoslavije, kot na primer rakija, šljivovica in kajmak, čevapčiči, pasulj ter drugo.

Skupina VIZUM SVIM je nadaljevala aktivnost z organizacijo Balkan žurov, saj so bili le-ti dobro obiskani. 25. junija 1991, na predvečer razglasitve slovenske samostojnosti, je sprva kazalo, da bo v Klubu B-51 običajen klubski večer, ki pa se je kasneje spontano

sprevergel v pravi »balkanski urnebes«. (Ceglar, 1999: 77) »V trenutku, ko se je vsa Slovenija veselila odcepitve od Jugoslavije, je množica mladcev in mladenk do jutra plesala in popivala ob nostalgичnih zvokih jugo rocka, na koncu pa tudi že rajala v pobesnelih ritmiх srbskih narodnjakov.« (Stankovič: 1999: 46)

Na vprašanje, zakaj se je med mladimi nenadoma in ravno v tistem trenutku bliskovito razširilo izražanje nostalgичnega sentimenta, je Peter Stankovič, ki je bil eden izmed aktivnih pripadnikov Balkan scene z začetka devetdesetih, odgovoril: »Bali smo se, da bi Slovenci po odcepitvi postali takšni, kot so Avstrijci.« (Stankovič v Ceglar; 1999: 76) S tem je mislil, da scena na ta način izraža svoj strah, da bo življenje v samostojni Sloveniji postalo preveč »avstrijsko«: zaprto, ozkosrčno, čistunsko in zaplankano. S tem so mladi izrazili svoj strah pred okrnjenim kulturnim prostorom in poudarili nasprotovanje enostranski geografski in kulturni zazrtosti zgoj v Srednjo Evropo. (Stankovič, 1999: 46)

Kasneje se je klientela na Balkan žurih vedno bolj širila, predvsem so prihajali študenti, pa tudi drugi. Balkan žuri so postajali vedno bolj množični, v Klubu B-51 pa si lahko naletel na vsakršne ljudi, od »punkerjev do šminkerjev.« Z naraščanjem števila obiskovalcev so se Balkan žuri prenesli na torkove večere, ki so bili tudi študentski večeri.

Ob glasbi so v klubu redno vrteli tudi kultne jugoslovanske filme, od tako imenovaniх partizanskih filmov do komedij. Pripadniki Balkan scene so bili praviloma tudi ljubitelji jugofilmske produkcije. Popularne so bile predvsem znamenite srbske komedije, na primer *Ko to tamo peva*, *Maratonci trče poslednji krug*, *Balkanski špijun*, *Kako je propao rokenrol*, pa tudi partizanski filmi kot so *Sutjeska*, *Valter brani Sarajevo* idr. Ker teh filmov po osamosvojitvi ni bilo na filmskih platnih, so jih ljubitelji večinoma gledali na videokasetah. Filmi in televizijske serije (npr. *Top lista nadrealista*) so na sceni pustili viden pečat, saj so njeni pripadniki v vsakdanjem življenju uprizarjali najbolj kultne filmske šale in ponavljali citate iz filmskih dialogov. Ti so bili zelo pomembni za oblikovanje slenga Balkan scene, začeli so nadomeščati druge fraze iz pogovornega jezika in slenga.

Poleg glasbe je bil najbolj prepoznavni del Balkan scene sleng. Poleg že omenjenih citatov so se v govorico vrinile tudi mnoge fraze iz srbskega-hrvaškega-bošnjaškega jezika. Iz relativno omejenega kroga prvotne Balkan scene se je v drugi polovici 1991. leta srbohrvaščina razširila po vsej Ljubljani, na praktično vso generacijo, ki je bila

takrat stara okoli dvajset let. Ta modna muha je trajala približno eno leto, še danes pa so v slengu mladine opazne fraze iz srbskega-hrvaškega-bošnjaškega jezika.

Na Balkan sceni je vladal poseben odnos tudi do športa. Pripadniki scene so se radi nostalgичno spominjali jugoslovanske nogometne in košarkarske lige in njihovih nastopov v evropskih pokalnih tekmovanjih. Preko medijev se je izoblikoval nekakšen mitičen odnos do jugoslovanskih športnikov. (Ceglar, 1999)

V trenutkih pred in v letih po osamosvojitvi Slovenije je Balkan scena nastala in se nekaj časa obdržala kot vrsta politične provokacije. Ta subkulturalna scena je bila opisana kot »nenadno navdušenje mladine nad vsem balkanskim« in »spreobrnitev balkanskosti iz simbola slabega v simbol dobrega«. Na Balkan sceno pa bi lahko gledali tudi iz drugačnega zornega kota. Sedem desetletij smo Slovenci živeli v skupni državi s preostalimi bivšimi Jugoslovani in približno sedem desetletij smo poudarjali bratstvo z ostalimi Jugoslovani in vezi, ki nas vežejo z drugimi južnoslovanskimi narodi. V zadnjih letih obstoja jugoslovanske države, ko se je krepila slovenska želja po osamosvojitvi, pa je v političnem in javnem diskurzu prišlo do preobrata v opredeljevanju lastnega odnosa do ostalih Jugoslovancev. Začeli so poudarjati medsebojne razlike, drugačnost mentalitete, prevelika odstopanja v kulturi, in posledično nezmožnost sobivanja. Ta preobrat v političnem in javnem diskurzu se je moral zgoditi, da bi ideja o slovenski odcepitvi dobila široko podporo ljudstva. Se je dejansko spremenil odnos preostale družbe in javni diskurz glede vsega kar prihaja z juga? V občutenju Balkana se je spremenila preostala družba, tisti del mladine, ki pa se je kasneje proglasil za Balkan sceno, pa mainstreamu v tem pogledu ni hotel slediti. Pripadniki Balkan scene niso hoteli nenadoma zanikati vseh vezi, ki so nas povezovale z Balkanom in niso hoteli razvrednotiti vsega dobrega, kar smo dobili v letih skupnega bivanja s preostalimi jugoslovanskimi narodi.

Na ta način so pripadniki Balkan scene izražali simpatijo do nekaterih prvih balkanskega, ki so po njihovem mnenju bogatile našo družbo. Hkrati pa so opozarjali na dejstvo, da sta nekdanja Jugoslavija in z njo Balkan del identitete vseh nas.

Po veliki evforiji je leta 1992 idejo Balkan žurov prevzel tudi ljubljanski klub K 4. Vendar je postala ta scena precej drugačna od prvotne. Zaradi velike množičnosti je Balkan scena postala veliko bolj prehodna, ljudje, ki so se prej poznali in tvorili manjši interesni krog, pa so postajali z naraščajočo popularnostjo vedno manj del nje.

Spremenila se je tudi sama glasba, ki se je vrtela na žurih, še bolj je poudarjala »balkanski sentiment«, vrteti se je začela mehkejša, lahkotnejša, pop različica te glasbe. Na sporedu sta bila vedno bolj *Djordje Balašević* in *Goran Bregović*, vedno manj pa je bilo poudarka na rokenrolu.

V K 4 je prišlo do zanimivega istovetenja Balkan žurov s študentskimi žuri, tako da lahko trdimo, da je postal Balkan žur del mainstreama, najprej študentskega, kasneje pa se je razširil med vse dele mladine. Balkan žuri so se iz klubov začeli širiti na zasebne zabave in v diskoteke, sledilo jim je ponovno zanimanje za koncerte glasbenih skupin s področja nekdanje Jugoslavije. Gostovati so začela vedno bolj pop imena bivše jugoslovanske glasbene produkcije, takšna, ki so vzbudila baladno in patetično vzdušje, ki je v obiskovalcih vzbudilo tista občutja, za katere so verjeli, da so tipično balkanska. V Slovenijo so začeli prihajati *Parni valjak*, *Prljavo kazalište*, *Bajaga*, *Djordje Balašević*, *Crvena jabuka* in pa kasneje novokomponirana hrvaška pop in dance glasba. (Ceglar, 1999)

Balkan žuri so se sčasoma zelo popularizirali in skomercializirali. Včasih je logika njihovih organizatorjev izjemno neselektivna: zanje sodi skupaj vse, kar prihaja s področja nekdanje Jugoslavije, pa naj bodo to zimzeleni jugo-pop hiti, klasike jugo-rocka, tradicionalna folk glasba in sodobna turbo folk produkcija. (Velikonja, 2002a: 84)

Balkan scena, kakršna je bila v prvotni obliki, se je sčasoma razvodenela. S časovno distanco od prelomnih trenutkov slovenske zgodovine in s tem, ko je postala bolj množična in blažja, je hkrati izgubila svojo provokativno ost. Takšna Balkan scena obstaja še danes.

Primer avtohtone glasbene ustvarjalnosti na Balkan sceni je dandanes skupina *Zaklonišče prepeva*. Besedila skladb so večinoma v srbskem-hrvaškem-bošnjaškem jeziku, v besedilih na ironičen način kombinirajo teme iz nekdanjih jugoslovanskih časov, epsko tradicijo, zgodovino ter jugoslovansko in partizansko retoriko ter socialistično politično frazeologijo. Takšno kombinacijo uporabljajo tudi v svojih slikovitih videih, na živih nastopih in v imidžu nasploh. (Velikonja, 2002a: 83) *Zaklonišče prepeva* so se najprej sami opredelili za Balkan bend, kasneje pa so to oznako zagrabili mediji, in sicer do te mere, da so začeli skupini z oznako »jugonostalgikov« že močno presedati. Vanja Alič, pevec in vodja skupine je bistroumno odvrnil: »Leto 1999 pač ni ničto leto. Ne moremo začeti štetja od ena dalje

in izbrisati vsega, kar je bilo prej. To je vse.« (Alič v Milek, 2003: 21) Zanj in za druge člane skupine je takšno ustvarjanje naravno, saj nadaljuje kontinuiteto z osemdesetimi, črpa iz zapuščine jugorocka in ga nadgrajuje. Sami pravijo, da imajo za sabo nek kontekst, ki je ljudem razumljiv, in zato trdijo, da je njihova glasba bolj avtohtona od glasbe večine slovenskih skupin, ki trpijo za hudim pomanjkanjem identitete in se nekritično naslanjajo na tuje, predvsem ameriške vzorce. (Alič v Ceglar, 1999: 81) Pri tej poanti bi mu težko ugovarjali.

Skupina *Zaklonišče prepeva* bolj kot drugi pripadniki Balkan scene izpostavlja politično ikonografijo in frazeologijo iz časov socializma.

»Balkansko kulturo« so za provokacijo uporabili študentje med ljubljanskimi demonstracijami junija 2001 – nosili so zastave nekdanje Jugoslavije in tiste rdeče s srpom in kladivom.

Množičnokulturna in politična ikonografija avnojske Jugoslavije je tudi konceptualno jedro postavitve scene v mladinski kulturni in kontaktni oddaji z naslovom *Štafeta mladosti* na slovenski nacionalni televiziji.

Rdeče zvezde iz vojaških kap – titovk, srajce in opasači, tako imenovane »transportne vreče« in trpežni vojaški čevlji – nekoč deli opreme Jugoslovanske ljudske armade – so postali del imidža slovenskih alternativcev in pripadnikov mladinskih subkultur, pankerjev, anarhistov in podobno.

Poseben vidik večine urbanih kultur so grafiti, ki so značilni tudi za »balkansko kulturo« na Slovenskem. Večinoma so estetsko precej šibki in nepriljubljeni, nosijo pa jasno provokativna, ironična, skratka močna sporočila. Pravo poplavo tovrstnih grafitov bi lahko razdelili na mnoge skupine, vendar naj jih tu naštejemo le nekaj za ilustracijo: *Čefurji so kul, Balkan zauvijek, Srbija do Tokija, Slovenija je govno, Viva Bosna* idr. (Velikonja, 2002a: 85)

Ker je bila Balkan scena v svoji osnovi provokativna je seveda naletela na odziv okolice. Balkan scena, se pravi ljudje, ki so organizirali in obiskovali te žure in koncerte, je bila negativno označena kot jugonostalglična, sam pojem pa se je povezoval z domnevno politično agitacijo za vrnitev v skupno domovino. Balkan scena je na nek način bila jugonostalglična, toda negativna medijska oznaka, ki deluje po binarni izključitveni logiki - ali nazaj v Jugoslavijo ali naprej z neodvisno Slovenijo - vsekakor ni ustrezna za tovrstno nostalgijo. »Nostalgličnost je treba po eni strani razumeti kot

dejansko nostalgijo, z žalovanjem in sentimentalnostjo do izgubljenega, ki se nikoli več ne vrne, po drugi strani pa gre za zavzemanje za neke vrednote, ki se jih je slovenski mainstream na vse načine otepal, in se jih večinoma še vedno, in ki so povezane z nekdanjo skupno državo.« (Ceglar, 1999: 82)

4.2.4. »BALKANSKA KULTURA« KOT UPOR

»Upor« je težka beseda. Pa vendar trdimo, da »balkanska kultura« v Sloveniji obstaja kot svojevrstna oblika upora. To ni nasilen upor, temveč upor skozi specifično kulturno ustvarjanje in na drugi strani kot specifične kulturne izbire.

Gre za eno izmed reakcij zoper diskurz slovenstva za vsako ceno in zoper njegovo izključno evropsko kulturno usmeritev, ki se včasih izrodi v kulturno samozadostnost ali celo v sovražni govor. Gre za prisilno pozabljanje lastne preteklosti, zanikanje lastne identitete in namerno zanikanje povezav s svojimi »bivšimi domačimi«.

Treba se je zavedati, da je skupina ljudi, ki živi v današnji Sloveniji, v svojem bistvu mešanica zelo različnih družbenih skupin z zelo različnimi kulturami, izkustvi in zgodovinami. Geografski položaj Slovenije je takšen, da se na tem področju stikajo srednjeevropska, vzhodnoevropska, germanska, slovanska, mediteranska in balkanska kultura. Pri tem je zgolj v določenem zgodovinskem trenutku prišlo do fiksiranja identitete tega ljudstva na točki neke temeljne in večne »slovenskosti«, na točki, za katero je značilna bistvena »evropejskost«. Od tod sledi, da nacionalistični diskurz, ki omenjeno etnično, kulturno, zgodovinsko heterogenost spregleduje, in jo nadomešča z unitarno interpretacijo zgodovine tega prostora kot zgodovine enega edinega in večnega evropskega naroda, v resnici deluje kot ideologija. Deluje kot skupek interpretacij, ki historično specifično samoopredelitev ljudi – kot pripadnikov enega naroda – naturalizirajo v nekaj večnega.

Pojavljanje »balkanske kulture« v Sloveniji opominja na dejstvo, da je slovenska zgodovina v resnici skupek bistveno bolj heterogenih zgodovin in kultur, kot je to implicirano v uradni domnevi o njeni temeljni »evropejskosti«. »Balkanska kultura« kot upor opozarja na dejstvo, da je tudi »Balkan« sam del slovenske zgodovine. Od panjužnoslovanskih idej nekaterih literatov in intelektualcev v 19. stoletju, do sedemdesetih let skupnega življenja v nekdanji Jugoslaviji, množice imigrantov, ki so s svojo kulturo v mnogočem zaznamovali slovenski prostor, in nenazadnje tudi do same prisotnosti

koncepta »Balkan« v slovenskem nacionalističnem diskurzu, kjer služi kot točka negativne identifikacije. (Stankovič, 2002: 233)

»Ne moremo se pretvarjati, da živimo v Skandinaviji. Smo preprosto del Balkana, smo del srednje in vzhodne Evrope in Balkan je prav gotovo del te naše identitete,« poudarja Tomc. (Milek, 2003: 21) Čeprav se te identitete otepamo in sramujemo, lahko vnovič ugotavljamo, da smo si z narodi iz nekdanje Jugoslavije eden drugemu precej bolj podobni kot kakšnim od naših nekdanjih skupnih sosednjih narodov. (Arsenijević v Maličev, 2004: 19)

Vlado Miheljak pa pravi, da se Jugoslavija v zavesti Slovencev in Slovenk umešča v nadčasovne zgradbe zaznamovanosti s preteklim odnosom, ki ga skušamo potlačiti, mu ubežati, a nas vedno znova preseneti in vznikle, ko ga najmanj pričakujemo. »Potem, ko so očetje in matere skušali radikalno prekiniti odnos in ga izbrisati iz kolektivnega in individualnega spomina, se sedaj vrača v naročju sinov in hčera.« (Miheljak v Milek, 2003: 20) Tako bi lahko pojasnili lakoto nove generacije, rojene »po Titu«, torej po letu osemdeset, ki nima lastne jugoslovanske izkušnje, da posega po vsem, kar prihaja z Balkana.

»Balkanska kultura« ima obliko upora, ker se upira proti pozabi in zanikanju, hinavščini in ignoriranju, zagovarja pa priznavanje in sprejemanje lastne preteklosti. Prizadeva si zgolj za to, da priznamo kdo smo in od kod prihajamo, kdo so bili naši predniki in kdo bratje.

Istočasno je to odpor zoper danes prevladujoče kulturne izbire in vrednote.

Simpatizerji »balkanske kulture« še vedno govorijo o jugoslovanskem kulturnem prostoru. Je to nekaj, kar realno obstaja ali gre samo za ideološko floskulo? »Nikakor ne mislim, da je to floskula. Na področju Jugoslavije je resnično obstajala vitalna, transetnična kultura, v kateri so sedelovali vsi slovanski narodi./.../ Jasno je, da je jugoslovanstvo partijsko zdizajnirana formula, toda pod bratstvom in edinstvom kot nekakšnim lepilom, ki je držalo skupaj vse te različne republike, je brbotala vitalna energija raznoraznih stikov – ljubezenskih, glasbenih, filmskih in seveda literarnih.« (Debeljak v Milek: 2003: 20)

V tem smislu vojna ni mogla nič spremeniti, bila je kontingenčen dogodek, ki je vse te stike otežkočil, »ampak ljudje so še vedno imeli to kulturno identiteto in kulturne identitete ne menjaš kot spodnje gate.« (Tomc v Milek, 2003: 20)

Prav zaradi sorodne kulturne identitete so mladi, rojeni v Jugoslaviji v sedemdesetih letih, prišli na zamisel o reviji *Bal canis*. Aleš Čar, pisatelj, urednik na *Študentski založbi* in urednik revije za kulture *Bal canis*, pravi, da so šele po slovenski osamosvojitvi leta 1991 nastale ugodne razmere, da kulture, ki so si blizu tako po jeziku kot tudi v drugih stvareh, lahko vzpostavijo dialog, ki bi bil bolj pristen, spontan in neobremenjen. Revija za kulture *Bal canis* združuje prispevke, intervjuje, eseje, recenzije v različnih nacionalnih jezikih nekdanje Jugoslavije. Čar in ostali sodelujoči so prepričani, da imamo nekaj skupnega z generacijami v ostalih prostorih bivše SFRJ, zato je sodelovanje na kulturnem področju tudi precej pragmatično. »Gre za ležerno sproščenost mladih ljudi, ki so prepričani, da je pametno izmenjevati informacije, to je vse.« Revijo *Bal canis* prejemajo vsi najpomembnejši založniki, vse kulturne redakcije, revije, prodaja se v kioskih po Sloveniji, Srbiji, Bosni in na Hrvaškem. (Čar v Milek, 2004: 20)

Zgovoren je podatek, da je do danes najbolj gledan slovenski film film *Kajmak in marmelada*, ki si ga je ogledalo 153 000 gledalcev. *Kajmak in marmelada* je film, za katerega je napisal scenarij in ga režiral Branko Đurić – Đuro, bošnjaški igralec in režiser, ki smo ga Slovenci že povsem posvojili. Tudi vsebina filma govori o mešanju in zlitju slovenskega in bošnjaškega, sorodne tematike pa Đuro uporablja tudi v zgodbah gledaliških predstav *Teatra 55*, ki je pri ljudeh precej priljubljen.

Priljubljenost tematik, s katerimi se v svojem ustvarjanju ukvarja Branko Đurić – Đuro, ne more biti naključna. Teme sobivanja ljudi različnih nacionalnosti, njihove komunikacije, medosebnih razlik in podobnosti so nam večini Slovencev precej domače. Če že nimamo v tem pogledu osebne izkušnje pa lahko tovrstne simbioze in trenja opazujemo v bližnji okolici. Srečanja z ljudmi, ki jim pravimo »Neslovinci« tvorijo naš vsakdan.

Morda tu omenim še fenomen izrednega zanimanja Slovencev za sodobno srbsko filmsko produkcijo. V zadnjih letih so zelo visoke številke gledanosti dosegli filmi, kot so: *Lepa sela lepo gore* (1996) in *Rane* (1998) Srdjana Dragojevića, *Tito i ja* (1993) Gorana Markovića, *Bure baruta* (1998) Gorana Peskaljevića, *Nebeska udica* (1999) Ljubiše Samardžića, *Munje* (2001) Raše Andrića, *Before the rain* (1994) Milča Mančevskega, *Underground* (1995) in *Crna mačka, beli mačor* (1998) Emirja Kusturice. (Velikonja, 2002a: 83)

»Sirene podedovanih arhetipov« nagovarjajo slovenskega pop pevca *Roberta Pešuta*, znanega kot *Magnifico*, ki ustvarja glasbo, ki na zelo posrečen način povezuje elemente slovenske in balkanske ter sodobne in etno glasbe. *Magnificova* glasba je fuzija slovenskega in »balkanskega« na vseh nivojih: na nivoju glasbe same, na nivoju besedil, interpretacije in scenskega nastopa. Njegovi koncerti so ponavadi polni.

Magnificova glasba se zdi kot prispodoba današnjega slovenskega človeka. V njem je precej tradicionalno slovenskega (*Zeleni Jurij*), na njem so pustili pečat vplivi italijanskega (*24 mille baci*), germanskega (*Auslaender*), zanesejo ga mamljivi aspekti balkanskega (*Ubit ču te ja*), zdaj pa se želi počutiti evropskega (*Hir aj kam hir aj go*).

Magnifico je bil pravzaprav prvi, ki je v slovenskem javnem prostoru postavil aktualno in razmisleka vredno vprašanje: kdo je Čefur? S tem, ko je izpostavil dejstvo, da pojmovanje določene skupine oseb za »Čefurje« ni samoumevno, se je uprl večinskemu diskurzu oziroma nacionalističnemu stigmatiziranju oseb, ki izvirajo iz republik nekdanje Jugoslavije. Še več, s tem ko je samega sebe ponosno proglasil za Čefurja, čeprav so njegove korenine slovenske, je dosegel določeno mero provokacije. Prvič z zanikanjem lastne slovenskosti – v tem primeru sinonima za homofobijo in potem še s prevzetim imidžem in naglasom »Čefurja«, ki sta večinsko pojmovana kot marginalna.

Slovenski posluš za balkanski melos je bil razviden tudi iz letošnjega *Eurosonga*. Na tej prireditvi smo Slovenci – glasovala je tako publika kot žirija - dali največje število točk srbskemu pevcu Željku Joksimoviću, ki se je predstavil z zelo tradicionalno zvenečo skladbo *Lane moje*.

Kot bi zapeli legendarni *Bijelo dugme*: »Ima neka tajna veza, tajna veza za sve nas...« Preteklost je tam, kakršna je bila. Spremeniti je ne moremo. Tudi če se trudimo, da bi jo zanikali in potlačili se bo demonstrirala na nekem drugem nenadzorovanem nivoju, morda zgolj skozi specifične kulturne izbire.

4.2.5. »BALKANSKA KULTURA« KOT ZABAVA

»Balkanska kultura v Sloveniji je razumljena tudi zgolj kot zabava. »Nekaj je na tem Balkanu...« ugotavljajo mnogi, ki jih pritegne »balkanski temperament«. Tu gre za razumevanje »balkanskega temperamenta« kot nekaj pozitivnega, ker ga gledamo s

stališča priložnostnih privrženecv »balkanske kulture«. V popularnem diskurzu naj bi bili za »balkanski temperament« značilni: nagnjenost k uživaštvu, veseljačenju, odprtost, komunikativnost, ležernost, toplina, radodarnost, neposrednost, živahnost, veselje do življenja, strastnost, vročekrvnost, idr.

»Balkanski temperament« je dostikrat prikazan kot nasprotje slovenskemu in ravno od tod naj bi črpal svojo privlačnost za domnevno hladne, distancirane, strogo racionalne Slovence. V luči tovrstne večinske percepcije balkanskega in slovenskega karakterja, lahko balkanski temperament tvori protiutež slovenskemu osebnostnemu profilu.

Na Balkan žurih je v primerjavi z drugimi scenami veliko pogostejše simultano petje ob predvajani glasbi, petje, ki ob močnih refrenih preraste v masovno dretje. Tam se ljudje prepustijo čustvom in dajo duška patetičnim sentimentom. Na Balkan žurih naj bi bilo med ljudmi veliko manj distance. »Ljudje so odvrgli svoje običajne maske, na mesto skuliranih in apatičnih frisov sta stopila vročekrvnost in patos.« Balkan glasba deluje na bolj čustveni ravni, ljudje postanejo ob njej bolj temperamentni, na Balkan žurih so ljudje padali v dokaj ekstremna čustvena stanja. Dostikrat se je zgodilo, da so se ljudje tako razživelili, da so se najmanj po trije objeli okoli pasu ali vratu in oponašali plesni korak kola. (Ceglar, 1999)

Letošnjega avgusta smo lahko opazovali neubranljivo privlačnost »balkanskega temperamenta« za slovenskega človeka. Zelo zgovoren je ta fenomen v slovenski kulturi, to je »romanje« na trobentaški festival v Gučo. Na 44. *dragačevski zbor trobentačev* v Srbiji je letos pripotovalo okoli 20 000 slovenskih obiskovalcev. (Potočnik, 2004: 6) Festival glasbe, plesa, piva, zelja, svinjine in ovčetine na žaru, predvsem pa zabave, ki nepretrgoma traja štiri dni in noči, je navdušil Slovence. Obiskovalci s hrapavimi glasovi poročajo, da je trobentaški festival v Guči »neponovljiva izkušnja«, »super žur«, »noro doživetje«, ki ga je treba doživeti, kajti niti beseda niti slika ga ne moreta zajeti v vsej njegovi imenitnosti in prešernosti.

»Slovinci so se sprehodili v Evropo, a so ugotovili, da je naše balkansko srce najtoplejše, in so se vrnilo,« ob tem ugotavlja srbski kulturni minister Dragan Kojadinović. (Hočevnar, 2004: 16)

Srbski trobentači zdaj redno gostujejo v Sloveniji. Na poletnem *Jazz festivalu v Križankah* so bili »trubači« ena izmed večjih atrakcij. Prav tako so bili zelo dobrega odziva deležni makedonski trobentači na letošnjem festivalu *Trmfest*. Trobentači so zdaj

tako rekoč obvezna sestavina vsakega festivala, prireditve ali veselice. V gostišču *Portal* v ljubljanskih Mostah jih lahko poslušamo ob tradicionalnem »balkanskem« obroku in ob strežbi v srbskem-hrvaškem-bošnjaškem jeziku.

Balkan za Slovence, za zahodne Evropejce pa še toliko bolj, predstavlja nekaj nevarnega, hkrati pa erotičnega in metafizično neoskrunjenega, drugačnega od civiliziranega sveta, ki ga obvladuje omrtvičena kultiviranost želje in strasti. »Balkan deluje kot psevdo-religiozni *mysterium tremendum et fascinans*, hkrati pa kot kulturni nadomestek za tisto strast, ki jo Zahodu primanjkuje.« (Debeljak, 2004: 96, 97)

O tem, kako Slovenci ljubimo »balkansko« glasbo govorita naslednja podatka. V osrednji nedeljski zabavni oddaji slovenske nacionalne televizijske postaje, ki jo vodi Mario Galunič, v enaki meri kot slovenski glasbeniki, če ne večji, redno nastopajo srbski-hrvaški-bošnjaški izvajalci. Je pa opazno, da je večina izvajalcev s področja Hrvaške.

Na letošnjih *Melodijah morja in sonca* v Portorožu so v revialnem delu festivala močno prevladovali hrvaški glasbeni izvajalci.

Videti je, da Slovenci pogrešamo in želimo čutiti ta »srce parajuči balkanski sentiment«. »Balkansko kulturo« na Slovenskem lahko razumemo tudi samo kot zabavo. Pregovorno balkansko uživaštvo premami marsikaterega Slovenca, da se prepusti čustvom in ritmom balkanskega melosa.

5. ZAKLJUČEK

Naloga je zasnovana tako, da je sestavljena iz dveh delov. V prvem delu sem se ukvarjala zgolj z raziskovanjem področja in pojma Balkan, saj sta ta dva temeljnega pomena za pričujočo nalogo.

Pojem Balkana je mnogo več kot le geografski pojem; nanj so vezane mnoge konotacije, ki so večinoma negativne. Balkan se vzpostavlja kot nasprotni pol Evropi in kot tak predstavlja vse tisto, kar Evropa misli, da ni. V diskurzu zahodne Evrope je Balkan večni »drugi«. Balkan predstavlja idejo lokaliziranega kaosa, predstavlja nasprotje civilizaciji in napredku. Balkan je pogosto sinonim za nered, goljufivost, lenobo, divjaštvo, neracionalnost.

Ob prebiranju literature o Balkanu se nam razkrije podobnost med diskurzom o Balkanu in orientalizmom, ki je diskurzivna praksa, ki razvije Orient kot koncept nasprotnega »drugega«. Balkanizem ni diskurz namenjen samemu sebi ampak je retorika z močnim ideološkim nabojem, ki je vzpodbujana z interesi močnejših.

V opoziciji med zahodno Evropo in Balkanom Slovenija sebe umešča na pol Evrope. Po priključitvi k Evropski zvezi ima za to tudi trden dokaz.

Evropejci, prav tako pa tudi Slovenci, pojmujejo Balkan kot nekaj protislovenskega. Kot nekaj strašljivega pa vendar privlačnega, kot nekaj tujega pa vseeno domačnega. Zaradi takšnega odnosa prihaja do težav v priznanju o slovenski identiteti kot deloma tudi balkanski. Če bi priznali, da je naša identiteta delno tudi balkanska, bi prišlo do grozljivega spoznanja, da se znotraj nas samih, v našem bitju, skriva tudi tisto razčustvovano, divje in neukrotljivo.

Morda zaradi tega Slovenci ne želimo priznati, da znotraj naše družbe brbota živahna »balkanska kultura«. »Balkanska kultura« v Sloveniji zagotovo obstaja, če želimo za to dokaz, moramo samo pogledati okoli sebe.

»Balkanska kultura« v Sloveniji ne obstoji zgolj kot kultura »Neslovencev« ali »jugonostalgija«, ki ji pripisujemo negativen pomen, ampak se pojavlja tudi v drugih oblikah. V nalogi sem opozorila na napačno, stereotipno pojmovanje »balkanske kulture« v Sloveniji. Cilj naloge je bil popisati, opisati in razdeliti vsa pojavljanja »balkanske kulture« v Sloveniji v neko pregledno celoto.

V naši bližini živijo ljudje, ki so se k nam priselili iz republik nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci. Ti ljudje vzdržujejo vezi s svojimi širšimi družinami s področja bivše Jugoslavije in gojijo svojo lastno kulturo. Ker pa živijo v slovenskem prostoru so na njihove prvotne kulture že vplivale tudi kulture na Slovenskem. Ker je na delu

»Neslovenske« populacije možno opazovati svojevrsten imidž in oblačilni kod, iz tega sklepamo, da se »Neslovinci« prve ali pa druge generacije samoopredelijo za »Neslovence«. S tem, da v njihovem razumevanju biti »Neslovenec« ni sramotno. Ugotavljam, da »balkanska kultura« v Sloveniji obstaja kot način samoopredelitve.

Druga oblika »balkanske kulture«, ki živi na Slovenskem, je »jugonostalgija« v pozitivnem smislu – to je brez politične konotacije. To je kultura, ki jo gojijo Slovenci, ki so večino svojega življenja preživeli v Jugoslaviji. Ker je to kultura njihove mladosti, je tradicija, zato do nje čutijo posebno naklonjenost in se ji zgolj zaradi pritiska okolice ne želijo odpovedati. »Jugonostalgija« v pozitivnem smislu je tudi nostalgija za širino kulturnega prostora. »Balkanska kultura« v Sloveniji obstoji tudi kot tradicija.

Tretja oblika »balkanske kulture«, ki smo jo lahko zaznali na slovenskih tleh, se je pojavila v obliki politične provokacije. Najzgovornejši primer le-te je tako imenovana Balkan scena. To je subkulturna scena, ki se je pojavila v Sloveniji na začetku devetdesetih let in je glasno izražala lastno naklonjenost do vsega balkanskega. Do tega je prišlo zaradi precej močne tendence, ki je vladala v takratni družbi, to je želje po zanikanju vseh vezi, ki smo jih imeli z Balkanom. Mladina je poudarjala kvalitete Balkana, tako kot to počne še danes, le da se je ta scena sčasoma skomercializirala in s tem izgubila svojo provokativno ost.

»Balkanska kultura« v Sloveniji se je pojavila tudi kot vrsta upora. To je upor proti zanikanju lastne preteklosti, upor proti hinavščini nepriznavanja nekdanjih »bratov« in proti poudarjanju lastne večvrednosti. V Sloveniji se je pojavilo specifično kulturno ustvarjanje in sprejemanje, ki se upira tovrstnemu pretvarjanju.

Za narodnostni karakter Slovencev večkrat pravimo, da je hladen, zavrt, strogo racionalen in neprivoščljiv. Zato pregovorna balkanska vročekrvnost Slovencem dostikrat zleze pod kožo. Zdi se, kot da slovenski duši manjka protipol »Balkanca«, ki je vesel, odprt, radodaren, ležeren in neposreden. Zato se zgodi, da Slovenci gojijo »balkansko kulturo« zgolj za zabavo. Izredno zgovoren primer uživanja Slovencev ob balkanskem melosu je letošnje romanje Slovencev v Gučo. Na trobentaški festival je v Srbijo odšlo 20 000 Slovencev.

To je bilo pet skupin, na katere sem razdelila pojavljanje »balkanske kulture« v Sloveniji po letu 1991. Le-te dokazujejo, da je »balkanska kultura« v Sloveniji kompleksna entiteta, ki zasluži globlji vpogled.

»Balkansko kulturo« v Sloveniji sem skušala opisati, jo analizirati in klasificirati.

Predvsem pa se mi zdi pomembno, da obstoj teh kultur v Sloveniji priznamo in z njimi zaživimo. Če jim le dopustimo, bodo naš kulturni prostor oplemenitile in obogatile.

6. VIRI IN LITERATURA

Bakić-Hayden, Milica (1995): »Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia«. *Slavic Review*, 54, 4, str. 917-931.

Bakić-Hayden, Milica in Hayden, Robert M. (1992): »Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics«. *Slavic Review*, 51, 1, str. 1-15.

Baltiĉ, Admir (2002): »Predsodki 'Neslovencev' do Slovencev«. *Ĉasopis za kritiko znanosti in kulture*, 209/210, str.161-180.

Bremer, Thomas (2002): »On Religious and Cultural Borderlines in Southeastern Europe«. V: Resic, Sanimir in Tornquist-Plewa, Barbara (ur.): *The Balkans in Focus – Cultural Boundaries in Europe*, Nordic Academic Press, Lund, str. 15-26.

Ceglar, Miha (1999): »Balkan scena«. V: P. Stankoviĉ, G. Tomc, M. Velikonja (ur.): *Urbana plemena - Subkulture na Slovenskem v devetdesetih*. Őtudentska zaloŕba, Ljubljana, str. 75-82.

Cerar, Gregor (2002): »Radio Balkan« v: www.mladina.si/teednik/200207/clanek/turbo (20. 07. 2004)

Debeljak, Aleš (2004): *Evropa brez Evropejcev*. Zaloŕba Sophia, Ljubljana.

Dekleva Bojan, Razpotnik Őpela (ur.) (2002): *Ĉefurji so bili rojeni tu - Őivljenje mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani*. Pedagoška fakulteta v Ljubljani in Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Ljubljana.

Dŕigal, Sead (2002): »Balkanac – ti to meni?«. *Bal canis*, 2, 3, str. 72-75.

Dokiĉ, Dejan (2002): »A farewell to Yugoslavia«. *Bal canis*, 2, 4, str. 57-59.

Goldsworthy, Vesna (2002): »Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization«. V: Dušan I. Bjelić in Obrad Savić (ur.): Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation. The MIT Press, London, str. 25-38.

Hočevar, Barbara (2004): »Trobentaški zbor v Guči. Štiridnevno rajanje ob balkanskem melosu«. Delo, 12.08., str. 16.

Hromadžić, Hajrudin (2002): »Biti Bosanac u Ljubljani, a pri tom ne biti fizički radnik«. Bal canis, 2, 2, str. 4.

Jezernik, Božidar (1998): Dežela, kjer je vse narobe - Prispevki k etnologiji Balkana. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana

Kuzmanić, Tonči A. (1999): Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem. Open Society Institute – Slovenia, Ljubljana

Maličev, Patricija (2004): »Halo Bing! Kako brat?«. Delo. Sobotna priloga. 07.08., str.19-21.

Mastnak, Tomaž (1998): Evropa: med evolucijo in evtanazijo. Studia Humanitatis, Ljubljana.

Milek, Vesna (2003): »Leto 1991 pač ni leto nič«. Delo. Sobotna priloga. 28.06., str. 20-21.

Močnik, Rastko (2002): »The Balkans as an Element in Ideological Mechanisms«. V: Dušan I. Bjelić in Obrad Savić (ur.): Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation. The MIT Press, London str. 79-115.

Potočnik, Peter (2004): »Nora veselica na prostem«. Delo. 08.08. str.6.

Said, Edward W. (1996): Orientalizem - Zahodnjaški pogledi na Orient. Studia Humanitatis, Ljubljana

Stankovič, Peter (1999): »Rockerji s konca tisočletja«. V: Stankovič, P., Tomc, G., Velikonja, M. (ur.): Urbana plemena - Subkulture v sloveniji v devetdesetih. Študentska založba, Ljubljana, str. 43-52.

Stankovič, Peter (2002): »Uporabe 'Balkana': rock in nacionalizem v Sloveniji v devetdesetih letih«. Teorija in praksa, 39, 2, str. 220-238.

Todorova, Maria (2001): Imaginarij Balkana. Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana.

Trnovšek, Bojan (1996): Odklonskost migrantov. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, FDV, Ljubljana.

Tomc, Gregor (1998): »Trdoživi jugorock«. Delo. Sobotna priloga. 30.04., str. 41.

Ugrešić, Dubravka (1996, 1999): Kultura laži. Arkzin d.o.o., Zagreb.

Velikonja, Mitja (1996): Masade duha. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Velikonja, Mitja (1998): Bosanski religijski mozaiki – Religije in nacionalne mitologije v zgodovini Bosne in Hercegovine. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Velikonja, Mitja (2002a): »Bivši domači: Balkanska kultura na Slovenskem po letu 1991«. Bal canis, 2, 3, str. 80-86.

Velikonja, Mitja (2002b): »Študije Balkanov«. Časopis za kritiko znanosti in kulture, 209/210, str. 143-144.

1.

Velikonja, Mitja (2002c): »Dom in svet - Kultura in študije naroda«. V: Debeljak, A., Stankovič, P., Tomc, G., Velikonja, M. (ur.): Cooltura – Uvod v kulturne študije, Študentska založba, Ljubljana, str.

Vodopivec, Peter (2001): »O Evropi, Balkanu in metageografiji«. V: Maria Todorova: Imaginarij Balkana. Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana.

INTERNETNI VIRI:

- Cyber Yugoslavia <http://www.juga.com> (24. 08. 2004)
- Leksikon YU-mitologije http://www.geocities.com/yu_leksikon/home.html
(20. 07. 2004)
- Titoville <http://www.titoville.com> (02. 07. 2004)
- Radio Balkan <http://mladina.si/tednik/200207/clanek/turbo>
(20. 07. 2004)